

ECONOMISCH-STATISTISCHE BERICHTEN

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

19 juni 1968

53e jrg.

No. 2649

Verschijnt wekelijks

COMMISSIE VAN REDACTIE:

L. H. Klaassen; H. W. Lambers;
P. J. Montagne; J. Tinbergen; A. de Wit.

REDACTEUR-SECRETARIS:

A. de Wit.

ADJUNCT REDACTEUR-SECRETARIS:

P. A. de Ruiter.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

F. Collin; J. E. Mertens de Wilmars;
J. van Tichelen; R. Vandeputte; A. J. Vlerick

SECRETARIS COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË:

J. Geluck.

INHOUD

<i>Prof. Dr. J. Tinbergen:</i>	
Gemengd zwemmen (I)	581
<i>Drs. M. den Admirant:</i>	
Verschuivingen in het consumptie- patroon (I)	582
<i>Prof. Mr. W. J. Slagter:</i>	
Het SER-advies inzake het stakings- recht (I)	585
<i>Prof. Dr. Ir. J. F. van Riemsdijk:</i>	
De landbouw conserveren of ver- nieuwen?	590
Verkort verslag 1967 van het Nederlandsch Eco- nomisch Instituut	595

*Deze week door ruimtegebrek geen Geld-
en kapitaalmarkt.*

AUTEURSRECHT VOORBEHOUDEN

Gemengd zwemmen (I)

Een mopje met een baard (maar die zijn weer in). In een kleine Nederlandse gemeente had de gemeenteraad besloten dat er op woensdag in het gemeentelijk zwembad gemengd gezwommen zou mogen worden. De volgende woensdag stelde een der meer strikt-protestantse raadsleden vast dat, tot zijn ontsteltenis, jongens en meisjes in hetzelfde zwembad zwommen. Desgevraagd verwees de burgemeester hem naar het raadsbesluit, waaraan het betrokken raadslid zelf had meegewerkt. Het bleek dat deze met „gemengd” bedoeld had: protestanten en katholieken. Dit raadslid, evenals schrijver dezes en hopelijk vele anderen, kunnen nu tevreden zijn. Er is gemengd gezwommen, al was het dan in Beirut en al was het eigenlijk meer „gemengd roeien”. Onder de auspiciën van de Pontificale Commissie Rechtvaardigheid en Vrede en de Wereldraad van Kerken is daar van 21-27 april een conferentie gehouden, waarvan binnenkort het rapport zal worden gepubliceerd (*World Development: the Challenge to the Churches*). Het waren Mgr. Gremillion en Drs. Max Kohnstamm, elk gesecondeerd door zo'n vijftientig geloofsgenoten, die deze roeitocht geïnspireerd en geleid hebben. Roeien tegen het getij; tegen het getij van de publieke opinie en de regeringen der grote ontwikkelde landen, die de laatste tijd (denk aan New Delhi) bepaald geen blijk gegeven hebben van een constructieve en vooruitziende politiek t.a.v. de ontwikkelingslanden.

Het rapport — dat reeds voorafgegaan was door een verklaring — wil vooral spreken tot wie zich Christenen voelen en tevens tot hun partijen en de regeringen die op die partijen rusten. Aantrekkelijk is ook hier al, dat men zich voorstelt de kring uit te breiden tot andere godsdienstige en niet-godsdienstige levensbeschouwelijke groepen. Daarbij zal men dan een beroep moeten doen op uitgangspunten die ook deze groepen aanspreken. Vooralnog is de woordkeus der Christenen genomen. Kort en bondig kan men het uitgangspunt aanduiden als: „de naaste” is overal. Doch het dienen van zichzelf en de naaste (die men immers als zichzelf moet „liefhebben”) kan in deze wereld niet meer een persoon-tot-persoon-actie zijn. Dat dienen moet in de structuren van deze wereld worden georganiseerd, ik zou bijna zeggen in the establishment tot uitdrukking komen. Men denke niet dat het rapport zich tot goedkope algemeenheden beperkt. Daarvoor was de samenstelling van de conferentie een garantie, die — andere „menging” — leken en theologen samenbracht die allen midden in de werkelijkheid staan: uit werkgevers- en werknemerskringen, uit kringen van politici, opvoeders en geleerden, met de actieve medewerking van enige vertegenwoordigers van internationale organisaties. Daaronder de heren De Seynes en Prebisch.

De harde kern van de aanbevelingen, meer dan een derde van het geschrift, gaat dan ook over het na te streven groeitempo der arme landen (waarvoor 6% is gekozen) en over de vele concrete eisen die dat stelt zowel aan de regeringen als aan de bevolking van alle betrokkenen, dat is van de hele wereld. Hogere prioriteit aan de landbouw, betere voeding, industrialisatie, steun voor gezinsplanning, opleiding als een essentieel onderdeel van de ontwikkelingspolitiek, meer efficiëntie van regeringsapparaten, integratie van ontwikkelingslanden, meer financiële overdrachten tegen betere voorwaarden, minder binding, bereiken van de fameuze één procent in 1971 — ziedaar enkele der gestelde eisen. De kerken wordt gevraagd dit alles te laten doordringen in het dagelijks leven van hun gemeenschappen, waarbij een reeks concrete voorstellen wordt gedaan.

(vervolg op blz. 602)

Verschuivingen in het consumptiepatroon (I)

De verschuivingen in het verbruikspatroon en de daaraan ten grondslag liggende factoren vormen het onderwerp van een tweetal artikelen, waarvan het eerste hieronder is afgedrukt. Dit schetst enige algemene economische en sociologische achtergronden. Het tweede artikel gaat na hoe de consumptie-structuur zich ontwikkelt in enkele geïndustrialiseerde landen.

De consumptiegroei, die gedurende de laatste decennia in de industrielanden heeft plaatsgevonden, is gepaard gegaan met veranderingen in het consumptiepatroon. Terwijl de uitgaven ter bevrediging van primaire levensbehoeften verhoudingsgewijs zijn gedaald, hebben de bestedingen die verband houden met sociale en culturele behoeften relatief aan betekenis gewonnen. Goederen en diensten, welke vroeger slechts voor enkele bevoorrechte groepen waren weggelegd, zijn binnen het bereik van velen gekomen. Gebruiksartikelen die aan vorige generaties geheel onbekend waren, hebben hun entree op de markt gemaakt. Met een variant op een bekende spreuk kan gezegd worden: de tijden zijn veranderd en met hen onze consumptiegewoonten.

WELVAARTSGROEI

De accentverschuiving van primaire naar secundaire behoeften hangt samen met de stijging van de welvaart. Door de groei van het gemiddelde reële inkomen hebben de Amerikaanse en Westeuropese consumenten meer speelruimte gekregen. Niet slechts een kleine welgestelde groep maar een belangrijk deel van de bevolking beschikt over een inkomen, dat de mogelijkheid biedt om meer te kopen dan het strikt noodzakelijke ¹⁾.

In de Amerikaanse literatuur wordt in dit verband gesproken van „discretionary income”. Daaronder verstaat men dat gedeelte van het beschikbare persoonlijke inkomen, dat kan worden bespaard dan wel uitgegeven voor niet-noodzakelijke doeleinden. Het wordt berekend door het beschikbare inkomen te verminderen met een bepaald bedrag voor voeding en kleding, uitgaven voor hygiëne en voor huishoudelijke artikelen, huishuur en andere contractuele uitgaven. Wat overblijft is beschikbaar voor meer luxe goederen en diensten. Of een bepaalde besteding noodzakelijk is of niet, is natuurlijk discutabel. Het staat echter vast, dat in de industrielanden een steeds groter wordend deel van de bevolking een inkomen ontvangt, dat ruimte laat voor andere uitgaven dan die welke nodig zijn voor het naakte bestaan.

De toeneming van de welvaart kan als de voornaamste, doch niet als de enige oorzaak van de bedoelde verschuivingen in het consumptiepatroon worden aangemerkt. Een tweede belangrijke factor is de democratisering van het verbruik: het verschijnsel dat goederen die oorspronkelijk luxeartikelen waren voor een koopkrachtige bovenlaag in principe toegankelijk zijn geworden voor alle maatschappelijke groepen. Door massale productie en grootscheepse reclame worden voor dergelijke goederen behoeften gecreëerd in allerlei lagen van de bevolking.

DE WET VAN ENGEL

Voor een beschouwing over het consumptiepatroon is de zgn. wet van Engel een geschikt uitgangspunt. Bij onderzoeken naar huishoudrekeningen constateerde de negentiende-eeuwse statisticus Ernst Engel een bepaald verband tussen de levensstandaard en het aandeel van de uitgaven voor voeding. De naar hem genoemde wet komt hierop neer, dat deze uitgaven bij een stijging van het inkomen weliswaar absoluut toenemen, doch dat het procentuele aandeel ervan in de totale uitgaven daalt ²⁾. De statistici C. Gini en G. del Vecchio kwamen tot dezelfde conclusie. Latere onderzoeken brachten evenwel aan het licht, dat deze wet niet altijd opgaat. Zeer arme gezinshuishoudingen besteden niet alleen absoluut, maar ook relatief meer aan voeding, wanneer hun inkomen stijgt (het zgn. pre-Engel-type). Anderzijds blijft het absolute bedrag, dat door welgestelde huishoudingen aan voeding wordt uitgegeven bij een verdere groei van het inkomen veelal constant (post-Engel-type).

In de meeste gevallen is de wet van Engel echter wel van toepassing. Het verband tussen levensstandaard en verbruikspatroon kan ook in een meer algemene regel worden aangegeven: bij toenemende welstand tonen de uitgaven voor starre behoeften een verhoudingsgewijs dalende tendens, terwijl die voor elastische — met name sociale en culturele — behoeften relatief stijgen. Hoewel het aandeel van de totale uitgaven voor voeding bij een toeneming van het inkomen doorgaans zal verminderen, zullen de procentuele uitgaven voor bepaalde delicatessen kunnen vermeerderen: de categorie voeding omvat niet alleen kaas maar ook kaviaar.

De wet van Engel komt het duidelijkst tot uiting wanneer de huishoudrekeningen van sterk uiteenlopende inkomensgroepen in een bepaald land worden vergeleken. In het algemeen blijkt de wet ook van toepassing bij een vergelijking van de nationale verbruikspatronen van landen met zeer verschillende consumptieniveaus, al doen andere factoren dan de levensstandaard (volksaard en klimaat, productie- en prijsstructuur) mede hun invloed gelden op de verdeling van de consumptieve bestedingen ³⁾. In beide

¹⁾ Zie bijv. G. Katona: *De invloed van de consument* (1964), blz. 18 e.v.; *Massaconsumptie* (1967), blz. 7-22.

²⁾ Engel, destijds directeur van het Statistisch Bureau van het koninkrijk Saksen, formuleerde deze wet in 1857 in een publicatie, getiteld: *Die vorherrschenden Gewerbszweige in den Gerichtsämtern mit Bezug auf die Produktions- und Konsumtionsverhältnisse des Königreichs Sachsen.*

³⁾ Zie bijv. „Consumptiepeil en consumptiepatroon” in *ESB* van 22 februari 1967, blz. 212-214.

gevallen gaat het om een vergelijking van verbruikspatronen, die betrekking hebben op eenzelfde, vrij korte periode. Wat ons thans interesseert is echter de ontwikkeling van nationale consumptiestructuren op langere termijn. Als de particuliere consumptie per hoofd van de bevolking gedurende een tijdvak van enkele decennia aanzienlijk is toegenomen, ligt het voor de hand te veronderstellen, dat het aandeel van de uitgaven voor voeding een merkbaar dalende tendens te zien heeft gegeven. In hoeverre wordt dit vermoeden door de feitelijke ontwikkeling bevestigd?

ONTWIKKELINGEN OP LANGE TERMIJN

In een belangwekkend artikel over de consumptiequote en de consumptiestructuur ⁴⁾ heeft Prof. Kuznets destijds een aantal gegevens gepubliceerd omtrent de ontwikkeling van het particuliere verbruik gedurende de tweede helft van de vorige en de eerste helft van deze eeuw in een zevental landen, t.w. Duitsland (1851-1913), Italië (1861-1955), Noorwegen (1865-1950), Zweden (1864-1948), het Verenigd Koninkrijk (1880-1954), de Verenigde Staten (1869-1955) en Canada (1870-1955).

De particuliere consumptie-uitgaven per capita, berekend tegen constante prijzen, toonden in al deze landen een belangrijke groei. Uit dien hoofde zouden dus ook duidelijke verschuivingen in het verbruikspatroon hebben moeten plaatsvinden. Wanneer de bedoelde cijferreeksen worden bezien komt men echter tot een merkwaardige ontdekking. In overeenstemming met de wet van Engel liep weliswaar het aandeel van de uitgaven voor voeding terug, doch behalve in Noorwegen en Canada was de daling geringer dan bij een veronderstelde uitgavenelasticiteit van 0,7 zou mogen worden verwacht. Gedurende bepaalde perioden, vooral die welke voorafgingen aan de jaren twintig van deze eeuw, vond nauwelijks een teruggang plaats. In Zweden daalde het aandeel van de uitgaven voor voeding in constante prijzen van gemiddeld 38,7% in de jaren 1881-1890 tot 35,1% in de periode 1911-1920, hoewel de reële consumptie per capita meer dan verdubbelde. In de Verenigde Staten, waar het particuliere verbruik per hoofd tussen 1869 en 1909-1918 bijna verdrievoudigde, liep het percentage terug van 35,8 tot 32,4; het aandeel van de Amerikaanse uitgaven voor voeding, berekend tegen lopende prijzen, beliep in de jaren 1946-1955 gemiddeld 25,3% tegen 25,8% in 1909, ondanks het feit, dat het reële verbruik per hoofd in de tussenliggende periode meer dan vertweevoudigde.

Wat betreft de uitgaven voor kleding leren de door Kuznets gepubliceerde gegevens dat het aandeel daarvan niet duidelijk is gestegen, zoals men zou verwachten, doch in sommige landen zelfs is teruggelopen. In het algemeen

hebben ook de uitgaven voor huisvesting zich anders ontwikkeld dan zou mogen worden verondersteld. Daarentegen was de relatieve groei van de uitgaven voor duurzame consumptiegoederen, voor hygiëne en voor ontspanning, in overeenstemming met de regel dat de elastische behoeften meer gewicht in de schaal leggen naarmate de welvaart toeneemt. Uit een en ander kan worden geconcludeerd, dat de bij budgetonderzoekingen vastgestelde wetmatigheid slechts ten dele tot uiting komt in de ontwikkeling van nationale consumptiestructuren gedurende een langere periode. Dit wijst erop dat naast de *welvaarts-groei* nog andere factoren een duidelijke invloed hebben doen gelden.

Hierbij kan worden gedacht aan *veranderingen in de prijsstructuur*. Als bijvoorbeeld de prijzen van voedingsmiddelen sterker stijgen dan die van andere consumptiegoederen, heeft zulks gevolgen voor het uitgavenpatroon. De bedoelde afwijkingen zijn echter ook te constateren indien alle uitgaven worden berekend tegen constante prijzen. Een volgende factor die van invloed kan zijn op de consumptiestructuur is een *verandering in de inkomensverdeling*. Wanneer tegelijk met de toeneming van inkomen en verbruik per hoofd de inkomensverdeling minder ongelijk wordt, zal de relatieve vermindering van de uitgaven voor eerste levensbehoeften daardoor worden tegengehouden. Prof. Kuznets meent echter, dat deze factor slechts een beperkte invloed uitoefent. Veel belangrijker zijn volgens hem de urbanisatie, technologische veranderingen en de daarmee samenhangende maatschappelijke ontwikkelingen.

GEVOLGEN VAN URBANISATIE

Deels als gevolg van het feit, dat de industrialisatie veelal een belangrijk onderdeel vormt van het economische groeiproces, gaat de stijging van het per capita inkomen in het algemeen gepaard met een toenemende concentratie van de bevolking in steden. Deze urbanisatie heeft een driedelig effect op de hoogte en de structuur van de particuliere consumptie-uitgaven.

In de eerste plaats moet worden bedacht, dat in de huishoudingen van een plattelandssamenleving een vrij belangrijk *verbruik van zelf geproduceerde goederen* plaatsvindt; men denke aan boerenfamilies, die zelf verwerkte agrarische producten consumeren, eigengemaakte kleding dragen, een zelf gebouwd huis bewonen. Deze consumptie onttrekt zich grotendeels aan de statistische waarneming.

⁴⁾ S. Kuznets: „Quantitative Aspects of the Economic Growth of Nations, VII The Share and Structure of Consumption”, in *Economic Development and Cultural Change*, Volume X, Number 2, Part II (januari 1962).

In stedelijke huishoudingen komt verbruik van zelf gefabriceerde goederen ook voor, maar in geringere mate. Ten gevolge van de urbanisering maakt deze zelfvoorziening plaats voor produktie en consumptie, welke in de marktsfeer liggen en dus statistisch worden gemeten. Dit kan een gedeeltelijke verklaring zijn van het feit, dat het procentuele aandeel van de uitgaven voor voeding bij een toeneming van de welvaart veelal minder sterk daalt dan men zou verwachten ⁵⁾.

Daarbij komt, dat de *reële kosten van bepaalde goederen en diensten in de steden doorgaans hoger zijn dan op het platteland*. Als voorbeeld kunnen wederom voedingsmiddelen worden genoemd, die immers moeten worden verpakt, beschermd tegen bederf, vervoerd en op geschikte tijden en plaatsen disponibel worden gesteld voor de stedelijke consumenten. Ook de huisvesting vergt in de dichter bevolkte steden hogere kosten dan in de provincie. Hetzelfde geldt ten aanzien van het lokale vervoer. Aangezien de uitgaven voor voeding, huisvesting en transport een belangrijk deel van de totale consumptieve bestedingen uitmaken, kan de genoemde factor een duidelijk effect op het verbruikspatroon uitoefenen.

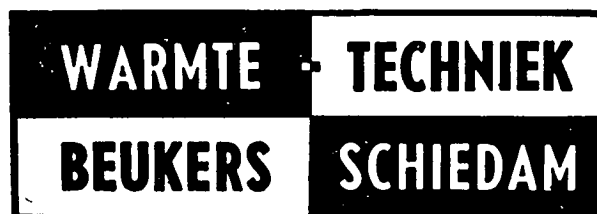
Tenslotte is de urbanisatie van invloed op de hoogte en de structuur van de consumptie-uitgaven, doordat zij de technologische en andere ontwikkelingen die een rol spelen bij het beloop van de consumptie sneller doet verlopen. Dit hangt samen met het feit, dat een bevolkingsconcentratie in steden het verschijnsel van demonstratieve en imitatie-consumptie bevordert. De traditie die in een plattelandssamenleving een belemmering kan vormen voor bepaalde bestedingen is in de steden van veel minder betekenis.

TECHNOLOGISCHE VERANDERINGEN

De moderne economische groei en de gelijktijdige stijging van het particuliere verbruik per hoofd zijn voor een belangrijk deel te danken aan technologische veranderingen. Indirect hebben deze veranderingen invloed op de hoogte en samenstelling van de consumptieve bestedingen uitgeoefend via de ermee verband houdende werktijdverkortung. Meer vrije tijd betekent meer mogelijkheden voor consumptie die tijd vergt: recreatie, toerisme, studie enz.; het is dan ook geen toeval, dat juist de uitgaven voor deze vormen van verbruik sterk zijn gestegen.

Veel belangrijker is echter het directe effect van technologische veranderingen door de creatie van nieuwe consumptiegoederen, nieuwe behoeften of betere methoden om bestaande behoeften te bevredigen. Het is deze factor, die in belangrijke mate heeft bijgedragen tot de stijging van de per capita consumptie en een verschuiving naar nieuwe goederen en diensten heeft bewerkstelligd: conserven, diepvriesartikelen, kleding van kunstvezels, elektrische huishoudelijke apparaten, t.v.-toestellen, auto's enz.

De technologische ontwikkelingen sinds de vorige eeuw zijn gepaard gegaan met veranderingen in de economische organisatie. Er heeft zich een verschuiving voltrokken van kleine, individuele ondernemingen naar grote, naamloze vennootschappen, terwijl onder de arbeidende bevolking de groep van zelfstandige ambachtlieden relatief steeds kleiner en die van afhankelijke werknemers voortdurend groter is geworden. Als gevolg daarvan is de betekenis van het bezit van „human capital” in verhouding tot dat van geldelijk vermogen gaandeweg toegenomen: de (consumptieve) uitgaven voor onderwijs en scholing zijn dan ook gestegen ten koste van de besparingen.

(I.M.)

SECULARISATIE EN NIVELLERING

De zojuist besproken ontwikkeling is bevorderd doordat ook de maatschappelijke waarden en de normen voor de inkomensbesteding zijn gewijzigd. In dit verband kan worden gewezen op de secularisatie en de nivellerings-tendens. De secularisatie, het verschijnsel dat meer nadruk wordt gelegd op het „Diesseits” dan op het „Jenseits”, is in zeker opzicht een belangrijke voorwaarde voor de moderne economische groei; de technologische ontwikkeling en de jacht naar hogere economische prestaties zijn mogelijk gemaakt door het feit, dat de tastbare en meetbare zaken van het „Diesseits” prioriteit hebben gekregen.

De nivelleringstendens in de moderne maatschappij, d.w.z. het vervagen van de verschillen tussen rangen en standen, heeft eveneens een rol gespeeld. Beide ontwikkelingen hebben geleid tot het al eerder genoemde verschijnsel van de democratisering van het verbruik. De gesecculariseerde samenleving kent geen weeldewetten meer en geen traditionele beletselen voor bepaalde consumptieve bestedingen. Allerlei goederen en diensten zijn in beginsel toegankelijk voor alle groepen van de bevolking. Indien in onze industriële maatschappij nog steeds dezelfde waarden golden als vroeger, zou een belangrijk deel van de tegenwoordige consumptie als roekeloze verkwisting worden aangemerkt en waarschijnlijk achterwege zijn gebleven. Het gemiddelde consumptiepeil zou lager zijn en het algemene verbruikspatroon zou er anders uitzien.

Samenvattend kan worden gezegd, dat naast de stijging van het per capita inkomen en verbruik nog diverse andere ontwikkelingen bepalend zijn voor de structuur van de particuliere consumptie. Deze factoren kunnen het effect van de welvaarts-groei op het verbruikspatroon versterken of verzwakken en in sommige gevallen zelfs geheel compenseren. Hierdoor is het mogelijk, dat de op grond van een gegeven uitgavenelasticiteit te verwachten toeneming of daling van het aandeel van bepaalde consumptieve bestedingen in werkelijkheid niet plaatsvindt.

M. den Admirant

⁵⁾ Opgemerkt zij, dat de primaire voortbrenging meestal in haar geheel, dus ook voor zover ze door de producent zelf wordt geconsumeerd, als economische produktie wordt aangemerkt. Volgens de U.N.O.-publikatie *A System of National Accounts and Supporting Tables*, 1960, blz. 5, is onder economische produktie niet begrepen: „the net amount of all non-primary production performed by producers outside their own trades and consumed by themselves”; niet-primaire produktie wordt omschreven als: „the transformation and distribution of tangible commodities as well as the rendering of services”.

Het SER-advies inzake het stakingsrecht (I)

DE VOORGESCHIEDENIS

In het zogenaamde Panhonlibco-arrest van de Hoge Raad (H.R. 15 januari 1960, N.J. 1960/84) is beslist, dat een vakbond, die tot een staking oproept, in wezen niets anders doet dan haar leden, die allen individuele arbeidsovereenkomsten hebben gesloten met werkgevers, te bewegen deze arbeidsovereenkomsten tijdelijk niet na te leven. Niet-naleving van een overeenkomst is wanprestatie; het uitlokken van wanprestatie levert een onrechtmatige daad op van de uitlokker jegens de schuldeiser, die benadeeld wordt door de wanprestatie, ten deze de werkgevers; van wanprestatie is echter geen sprake, indien er een rechtvaardigingsgrond aanwezig is. Daarvan is o.m. sprake, indien „naar de heersende rechtsovertuiging in redelijkheid van de werknemers niet kan worden gevergd de arbeid voort te zetten”; indien er geen wanprestatie is, is er uiteraard evenmin uitlokking van wanprestatie, dus ook geen onrechtmatige daad van de vakbond.

Aan dit arrest waren reeds voorafgegaan uitspraken van lagere rechters¹⁾, waarin werknemers die deelnamen aan een staking of een langzaam-aan-actie werd bevolen de arbeid te hervatten op straffe van een dwangsom, en waarin vakbonden werd bevolen het stakingsparool in te trekken. Het kabinet-Drees, dat in december 1958 aftrad, vond hierin aanleiding om kort voor zijn aftreden een voorontwerp van wet op te stellen inzake een wettelijke regeling van het stakingsrecht. Over dit voorontwerp van wet werd advies gevraagd aan vier hoogleraren in het arbeidsrecht: Prof. Mr. N. E. H. van Esveld, Prof. Mr. W. F. de Gaay Fortman, Prof. Mr. M. G. Levenbach en Prof. Dr. F. J. H. M. van der Ven. Dit advies werd in 1961 openbaar gemaakt. Op 16 maart 1966 verscheen een gewijzigd voorontwerp van wettelijke regeling van het stakingsrecht, waaromtrent de Ministers van Justitie en van Sociale Zaken en Volksgezondheid op dezelfde datum een advies vroegen aan de SER. Dit advies is op 15 maart 1968 verschenen.

DE KERN VAN DE VOORGESTELDE REGELING

Het Panhonlibco-arrest heeft ten gevolge, dat het optreden van de vakbond in beginsel onrechtmatig is, doch dat de vakbond in de gelegenheid wordt gesteld te bewijzen, dat wegens een rechtvaardigingsgrond aan het niet-presteren door de werknemers het wanprestatie-karakter wordt ontnomen, zodat er dan bij gebreke van wanprestatie door de werknemer evenmin een onrechtmatige daad van de vakbond jegens de werkgevers is. *Door het regeringsontwerp wil men a.h.w. de bewijslast omkeren:* het optreden van de vakbond is in beginsel rechtmatig; indien werkgevers daardoor benadeeld worden, dienen deze laatsten — evenals iedereen, die stelt door een onrechtmatige daad van een ander benadeeld te zijn — te bewijzen dat het optreden van de vakbond onrechtmatig is. Deze omkering van de bewijslast wordt in het ontwerp bewerkstelligd, doordat de onrechtmatigheid van het optreden van de vakbond niet mag worden aangenomen op de enkele grond, dat het gekwalificeerd kan worden als uitlokking van wanprestatie.

Samenvatting

Een kritische beschouwing van het SER-advies inzake het stakingsrecht. Op de achtergrond van het voorontwerp van wet staat het Panhonlibco-arrest van 1960, waarin is beslist dat een vakbond die tot een staking uitroept de werknemers uitlokt tot het plegen van wanprestatie t.o.v. de verplichtingen uit de arbeidsovereenkomst jegens de werkgever. Deze uitlokking van wanprestatie van de werknemer betekent een onrechtmatige daad van de vakbond t.o.v. de werkgever, tenzij er sprake is van een rechtvaardigingsgrond. In het voorontwerp van wet wordt de bewijslast omgekeerd: de onrechtmatigheid mag niet worden aanvaard op de enkele grond, dat er sprake is van uitlokking van wanprestatie. In het SER-advies wordt deze gedachte nog verder uitgewerkt. Zowel tegen het voorontwerp van wet als tegen het SER-advies kunnen twee bezwaren worden aangevoerd: a. er wordt hier een taak op de rechter gelegd, die niet des rechters is, en b. er wordt een constructie gebedigd die juridisch niet deugt. De schrijver zou er de voorkeur aan geven bij staking en stakingsdreiging de bevoegdheid van de burgerlijke rechter uit te sluiten en de behandeling (niet: berechting) van collectieve arbeidsgeschillen te doen geschieden door een college, samengesteld uit arbeidsdeskundigen, dat, indien informatie en bemiddeling falen, de vraag moet beoordelen of het redelijk is de staking voort te zetten, welke vraag dan niet gerelateerd wordt aan marginale juridische geschilpunten, maar aan de vraag waar het wezenlijk om gaat: de voor de nieuw af te sluiten CAO verlangde resp. aangeboden lonen en andere arbeidsvoorwaarden.

Dit element wordt er hypothetisch uit geëlimineerd. Blijft het optreden van de vakbond na deze eliminatie nog onrechtmatig, dan kan zulks door de rechter verklaard worden. Dit heeft dan ten gevolge, dat de schorsing van de rechten en verplichtingen uit de individuele arbeidsovereenkomst, die door de staking intrad, weer een einde neemt. Eindigt deze schorsing en hervat niетemин de werknemer de arbeid niet, dan pas kan voor het eerst van wanprestatie t.a.v. de individuele arbeidsovereenkomst worden gesproken.

Deze gedachte kan op verscheidene wijzen worden uitgewerkt. Onderstaand volgen drie ontwerpen voor een nieuw art. 22 van de Wet op de Collectieve arbeidsovereenkomst, namelijk het regeringsontwerp, het voorstel van de meerderheid van de SER en het voorstel van een vrij grote minderheid van de SER (kennelijk omvattende

¹⁾ Pres. Rb. Amsterdam 27 maart 1958, N.J. 1958/245; Pres. Rb. Den Haag 18 augustus 1958, N.J. 1958/452; Pres. Rb. Amsterdam 10 oktober 1958, N.J. 1958/545; Pres. Rb. Amsterdam 29 november 1958, N.J. 1959/8; Pres. Rb. Rotterdam 28 november 1958, N.J. 1958/593.

de vertegenwoordigers van de werkgeversorganisaties en een deel van de Kroonleden):

Regeringsontwerp:

„Een vakvereniging welke een werkstaking uitroept of zich daarachter stelt, handelt onrechtmatig, indien de werkstaking in strijd is met de verplichtingen van de vakvereniging uit hoofde van een collectieve arbeidsovereenkomst of indien zij in strijd is met de wet. Overigens handelt de vakvereniging alleen onrechtmatig, indien zij kennelijk in strijd handelt met normen welke gelden in het verkeer tussen werkgevers en vakverenigingen van arbeiders.”

Voorstel meerderheid SER:

„1. Een vakvereniging, die een werkstaking uitroept of zich daarachter stelt, handelt alleen onrechtmatig indien:

- a. de werkstaking in strijd is met de wet;
- b. de werkstaking in strijd is met de verplichtingen van de vakvereniging uit hoofde van een collectieve arbeidsovereenkomst;
- c. de vakvereniging in strijd handelt met normen, welke gelden in het verkeer tussen werkgevers dan wel organisaties van werkgevers en vakverenigingen van arbeiders;
- d. een kennelijke onevenredigheid bestaat tussen het doel der werkstaking en de gevolgen van het toepassen van het stakingsmiddel;
- e. de werkstaking onder zodanige omstandigheden plaatsvindt, dat daardoor kennelijk in strijd wordt gehandeld met de zorgvuldigheid, welke bij de toepassing van het stakingsmiddel betaamt.

2. Onder een vakvereniging, bedoeld in het eerste lid, wordt verstaan een vakvereniging van arbeiders die op het tijdstip van het aanzeggen van de staking ten minste twee jaar in het bezit is van rechtspersoonlijkheid. Ten aanzien van een vakvereniging, die krachtens haar statuten geacht kan worden een voortzetting te zijn van één of meer rechtspersoonlijkheid bezittende vakverenigingen wordt zonedig de duur van het bezit van rechtspersoonlijkheid van de vakvereniging(en), waarvan zij de voortzetting vormt, voor de vaststelling van de tijdsduur van twee jaar, mede in aanmerking genomen.

3. Een vakvereniging, die een staking uitroept of zich daarachter stelt, dient de aanzegging van de staking en het tijdstip waarop de staking een aanvang neemt, per deurwaardersexploit mede te delen aan de werkgever, tegen wie de staking is gericht.”

Voorstel minderheid SER:

„1. Een vakvereniging, welke tegen een werkgever een staking uitroept of zich daarachter stelt, handelt niet onrechtmatig door het enkele feit dat zij de betrokken werknemers tot het niet verrichten van de overeengekomen arbeid beweegt” (leden 2 en 3 zijn gelijk aan die voorgesteld door de meerderheid van de Raad).

Vergelijkt men het regeringsvoorstel met de formulering uit het Panhonlibco-arrest, dan valt onmiddellijk op, dat nogal gezocht is het tegen het Panhonlibco-arrest aangevoerde bezwaar, dat de formulering hiervan zo weinig houvast biedt (rapport blz. 4). Immers de formulering uit het regeringsontwerp („onrechtmatig, indien zij kennelijk in strijd handelt met normen welke gelden in het verkeer tussen werkgevers en vakverenigingen van arbeiders”) is even vaag en biedt even weinig houvast. Het is de verdienste van het SER-advies, dat deze norm nader wordt uitgewerkt, waarbij een onderscheid wordt gemaakt tussen naleving van formele (processuele) voorschriften of gedragsregels (zoals serieuze onderhandelingen en aanzeggingstermijn) en naleving van materiële normen (kennelijke onevenredigheid en onzorgvuldigheid). In het SER-advies wordt, in afwijking van het regeringsontwerp, een duidelijk onderscheid gemaakt tussen de toetsing van het optreden van de vakbond aan formele normen — welke toetsing zonder enige beperking plaatsvindt — en de toetsing aan materiële normen, die in het SER-advies wordt beperkt tot een marginale toetsing („kennelijk in strijd”).

Het wezenlijke bezwaar tegen de formulering van het Panhonlibco-arrest ligt niet in de vaagheid maar in de „omkering van de bewijslast”. Door de lange omschrijving van de onrechtmatigheid in lid 1 van het voorstel van de meerderheid van de SER blijft verborgen, dat het in wezen te doen is om eliminatie van de constructie, dat uitlokking van wanprestatie reeds een onrechtmatige daad oplevert van de uitlokker jegens de schuldeiser, die door de wanprestatie benadeeld wordt. Deze bedoeling wordt in het voorstel van de minderheid uit de SER geheel blootgelegd. Zakelijk stemt de inhoud van het minderheidsvoorstel vrijwel geheel overeen met dat van de meerderheid.

TWEE GEBREKEN

Toch zal de meerderheid van de SER waarschijnlijk weinig redenen hebben de minderheid dankbaar te zijn voor de korte en heldere formulering, waardoor de bedoelingen van de ontwerpers onomwonden blijken. Door blootlegging van deze bedoelingen blijkt het ontwerp in zijn naaktheid aan twee principiële euvels te lijden:

1. Er wordt hier een taak op de rechter gelegd, die niet des rechters is;
2. Om de mogelijkheid open te laten, dat een niet-juridische gedachtegang wordt getoetst door de rechter, wordt een constructie gebezigd, die juridisch niet deugt.

Ad 1. Taak voor de rechter? In het ontwerp wordt op de rechter een taak gelegd, die niet des rechters is. Men heeft enerzijds de rechter niet willen uitschakelen, doch hem anderzijds wél willen beletten recht te spreken. Het valt bij lezing zowel van het regeringsontwerp als van het SER-advies voortdurend op, tot welk een gewrongen gedachtegangen men moet komen om te maskeren, dat de voorgestelde regeling het terrein van het recht verlaat op dezelfde wijze als waarop men er over kan twijfelen of het oorlogsrecht nog tot de categorie van het recht behoort (bijv. het opsporen en uitschakelen van guerilla-strijders door vernietiging van steden en dorpen, ook als dit met groot leed voor de burgerbevolking gepaard gaat, is een geoorloofd oorlogsdoel: men mag belegerde steden bombarderen zonder aanzien des persoons; het verbod in art. 23 e van het Landoorlogreglement van 1899/1907 omodeloos smart te veroorzaken staat niet in de weg aan het gebruik van napalm en fragmentatiebommen, omdat deze smart niet modeloos wordt toegebracht enz.).

De vergelijking met het oorlogsrecht gaat nog verder op. Herhaaldelijk (blz. 7, blz. 27) wordt in het SER-advies terecht er aan herinnerd, dat een staking geen rechtsstrijd maar een machtsstrijd is. Welnu, een rechtsstrijd kan men onderwerpen aan het oordeel van een rechter, doch een machtsstrijd niet. Waar het in wezen op aankomt is de inhoud van de arbeidsvoorwaarden, maar daar mag de rechter zich niet over uitspreken. Zou men de staking als een rechtsstrijd aan de rechter voorleggen, dan zou deze spoedig uitgestreden zijn: zonder rechtvaardigingsgrond blijft wanprestatie wanprestatie, onrechtmatige daad onrechtmatige daad. Slechts door bij de rechter oogkleppen aan te brengen kan men hem op grensgebieden nog een soort rechterlijke taak toevertrouwen, zonder dat de positie van de vakbonden daardoor in gevaar kan worden gebracht.

Ad 2. Een falende juridische constructie. Om de mogelijkheid open te laten, dat een niet-juridische gedachtegang wordt getoetst door de rechter, wordt een constructie gebezigd, die juridisch niet deugt:

a. Sinds het beroemde arrest H.R. 31 januari 1919, N.J. 1919 blz. 161, behoort het tot de moderne verworvenheden van de rechtswetenschap, dat uitlokking van wanprestatie een onrechtmatige daad kan zijn tegenover de schuldeiser, die door die wanprestatie benadeeld wordt. In het arrest van 1919 betrof dit het geval, dat Cohen, de concurrent van Lindenbaum, een bediende van Lindenbaum omkocht en daarmee uitlokte, dat die bediende in strijd met zijn contractuele verplichtingen bedrijfsgeheimen aan Cohen verraadde. Deze gedachte is nader uitgewerkt in het Kolynos-arrest (H.R. 11 november 1937, N.J. 1937/1096), waarin werd beslist, dat de vrije handelaar, die profiteert van een wanprestatie door één van de schakels in een verkooporganisatie ter handhaving van een verticale prijsbinding, een onrechtmatige daad kan plegen jegens degene, die door deze wanprestatie benadeeld is (de fabrikant of alleen-importeur). Deze driehoeksconstructie heeft nog in vele andere gevallen ²⁾ toepassing gevonden en is niet meer uit ons rechtsleven weg te denken. De rechter, die over de rechtmatigheid van een staking en een stakingsparool krijgt te oordelen, zal dit alles echter volgens het ontwerp wél uit zijn rechtsbewustzijn moeten wegdenken.

b. Volgens het geciteerde art. 22 lid 1 onder a handelt een vakbond onrechtmatig, indien de werkstaking in strijd is met de wet. Tot de wet behoren de artt. 1374 lid 1 en lid 2 B.W., waarin is bepaald, dat eenmaal rechtsgeldig aangegane overeenkomsten moeten worden nageleefd, en dat men zich hieraan niet eenzijdig kan onttrekken. Een staking tijdens de duur van een arbeidsovereenkomst is dus altijd in strijd met deze bepalingen van dwingend recht. Is het de bedoeling van de laatste zin van lid 1 van het voorgestelde art. 1639 a bis B.W. („De schorsing (nl. van de verbintenissen uit de arbeidsovereenkomst) eindigt, nadat het optreden van de vakvereniging door de rechter onrechtmatig is verklaard”) slechts geweest om te voorkomen, dat een werknemer, zolang het optreden van de vakbond niet onrechtmatig is verklaard, gedwongen zou kunnen worden tot nakoming van zijn arbeidsverplichting, zoals de M.v.T. op het regeringsontwerp schrijft, of is er de verder reikende bedoeling achter verborgen de artt. 1374 lid 1 en 2 B.W. uit te sluiten, zodat ook de strijd met de wet geëlimineerd wordt? In dat geval is er niet alleen een tijdsverband tussen de eerste en de tweede zin van lid 1 van het voorgestelde art. 1639 a bis B.W. (eerst schorsing van de verbintenissen uit de arbeidsovereenkomst; daarna einde van de schorsing, indien het optreden van de vakbond onrechtmatig is verklaard) maar ook een causaal verband (eerst schorsing; daardoor wordt de onrechtmatigheid opgeheven; het optreden van de vakbond kan dus niet meer onrechtmatig worden verklaard wegens inbreuk op de artt. 1374 leden 1 en 2 B.W.).

c. Volgens art. 22 lid 1 onder b van het gewijzigd ontwerp uit het SER-advies handelt een vakbond, die een staking proclameert, onrechtmatig, indien de staking in strijd is met de verplichtingen van de vakvereniging uit hoofde van een collectieve arbeidsovereenkomst. In dezelfde zin (geen stakingsrecht bij strijd met verplichtingen uit hoofde van een eerder gesloten CAO) art. 6 onder 4° van het Europees Sociaal Handvest ³⁾. Ook zonder dat in de

CAO een uitdrukkelijke vredeplicht is opgenomen, brengt tenuitvoerlegging te goeder trouw van de overeenkomst, waarin o.m. werktijden zijn geregeld, mee dat partijen er toe medewerken dat de bepalingen van de CAO die geïncorporeerd worden in de individuele arbeidsovereenkomsten — en dat is het enige doel van een CAO, die immers zelf geen arbeidsovereenkomst is — door de contractanten van de individuele arbeidsovereenkomsten worden nageleefd. Het ontwerp biedt de vakbonden derhalve geen enkel soelaas, omdat elke oproep tot staking tijdens de looptijd van een CAO in strijd is met de verplichtingen van de vakvereniging uit hoofde van een CAO.

d. Art. 22 lid 1 onder e van het gewijzigd ontwerp uit het SER-advies schrijft voor, dat een oproep tot staking door een vakbond slechts onrechtmatig is, indien de staking onder zodanige omstandigheden plaatsvindt, dat daardoor kennelijk in strijd wordt gehandeld met de zorgvuldigheid, welke bij de toepassing van het stakingsmiddel betaamt. In twee opzichten past deze regeling niet in ons privaatrechtelijke stelsel:

I. Wanneer er een contractuele band bestaat en aan de schuldenaar niets anders kan worden verweten dan dat hij zijn contractuele verplichtingen schendt — zodat zijn gedrag, bij wegdenken van de contractbreuk niet onrechtmatig zou zijn — is slechts een actie uit wanprestatie mogelijk, niet uit onrechtmatige daad ⁴⁾. De SER stoort zich hieraan reeds niet bij art. 22 lid 1 onder b (blz. 16), maar daar wordt reeds ten onrechte op één lijn gesteld de wanprestatie (volgens de SER: onrechtmatige daad) van de vakbond, die de CAO afsloot, jegens de werkgeversvereniging en de onrechtmatige daad van diezelfde vakbond jegens een werkgever, lid van die vereniging. Storend is echter het zich niet storen aan de dogmatiek bij art. 22 lid 1 onder e, waarin men ter compensatie van een wegge-moffelde wanprestatie (door naleving van een stakingsparool worden de verbintenissen uit een individuele arbeidsovereenkomst immers geschorst) een verengde onrechtmatige daad heeft laten opdraven, hoewel in de contractuele verhouding tussen de stakende werknemer en de werkgever de onrechtmatige daad geen enkele rol speelt. Men dacht zeker: het is wel „kennelijk”, dat er wanprestatie is gepleegd, dus dat begrip kunnen wij niet gebruiken; laten wij dan maar het begrip „kennelijke onrechtmatige daad” introduceren.

II. Deze introductie is echter zeer ongelukkig. Anders dan de minderheid uit de SER (advies, blz. 24) schijnt de meerderheid uit de SER vergeten te zijn, dat een marginale toetsing („kennelijk in strijd met de zorgvuldigheid”) geen rol speelt en geen rol mag spelen bij onrechtmatige daden van particulieren. Slechts bij de onrechtmatige overheidsdaad is deze marginale toetsing op zijn plaats, omdat de overheid zich moet voorbehouden een „freies

²⁾ Verkoop van onroerend goed aan twee verschillende kopers (H.R. 3 januari 1964, N.J. 1965/16), bierleverantiecontract enz.; zie de opsomming op blz. 174-175 noot 3 van mijn preadvies N.J.V. 1963 over de ongeoorloofde mededinging.

³⁾ Ontwerp van wet tot goedkeuring van dit verdrag (zitting 1965-1966 — 8606/R 533).

⁴⁾ H.R. 26 maart 1920, N.J. 1920 blz. 476; cnigszins anders H.R. 9 december 1955, N.J. 1956/157.

(I.M.)

§ NV. SLAVENBURG'S BANK §

Ermessen", een terrein, waarbinnen hij naar vrijheid zijn beleid moet kunnen bepalen zonder dat hij zijn gedrag behoeft te laten toetsen aan de zorgvuldigheid. Pas als geen redelijk oordelende overheid een zodanige beslissing had kunnen nemen (vgl. Doetinchemse woonruimte-voordring, H.R. 25 februari 1949, N.J. 1949/558), is er sprake van een onrechtmatige overheidsdaad. Bij alle anderen houde men zich echter aan de overwegingen van de Hoge Raad inzake de N.V. Vlamovensteenfabriek Renkum (H.R. 22 december 1961, N.J. 1962/43). In die zaak had de commissaris van een N.V., die op lichtvaardige wijze en op onvoldoende gronden een directeur had geschorst, zich er over beklaagd, dat zijn optreden als een onrechtmatige daad was aangemerkt. In zijn eerste cassatiemiddel betoogde hij dat er slechts van een onrechtmatige daad sprake zou zijn, indien „geen redelijk oordelende commissaris tot het besluit had kunnen komen”. De betoog werd door de Hoge Raad verworpen:

„dat de commissaris die aldus optreedt, in strijd handelt met de zorgvuldigheid die in het maatschappelijk verkeer hem ten aanzien van den directeur betaamt, en dus persoonlijk jegens dezen tot schadevergoeding gehouden is, en het middel, waar het voor de gehoudenheid daartoe meer of andere eisen stelt ongegrond is”.

Kortom: door de voorgestelde formulering wil men aan de vakbonden een plaats geven, die slecht aan de overheid toekomt.

e. Art. 1639 a bis B.W. van het ontwerp bepaalt, dat de verbintenissen uit een arbeidsovereenkomst worden geschorst, indien de werknemer deelneemt aan een staking, waarvan de leiding berust bij een vakbond; de schorsing eindigt, nadat het optreden van de vakbond door de rechter onrechtmatig is verklaard. Hoe slecht deze constructie past in ons stelsel, is het eenvoudigst aan een voorbeeld duidelijk te maken. Zou men het — afgezien van politieke bezwaren — juridisch juist achten indien zou worden bepaald, dat een werkgeversvereniging, die zich door de CAO verplicht heeft te bevorderen, dat haar leden de bepalingen van de CAO naleven (artt. 8 en 9 Wet CAO), haar leden gaat aansporen om de individuele arbeidsovereenkomsten — pas door incorporering in een individuele arbeidsovereenkomst komt men de verplichtingen uit de artt. 8 en 9 Wet CAO na — tijdelijk niet na te komen? Zou men het juist achten, dat bepaald werd dat de werkgever, die geen loon betaalt, omdat zijn werkgeversvereniging hem daartoe aanspoort, geen wanprestatie pleegt, terwijl hij wél wanprestatie pleegt, indien hij zulks zonder aansporing van zijn vereniging doet? Zou men het — nu kom ik zelfs op een politiek neutraal terrein — juist achten, indien een vereniging van contracttelers haar leden aanspoort om de gecontracteerde groenteoogst niet aan de conservenfabriek te leveren, omdat de conservenfabriek niet bereid is aan wensen van de vereniging van contracttelers t.a.v. het contract voor de volgende oogst tegemoet te komen, en dat bepaald werd, dat deze niet-levering geen wanprestatie zou zijn nu deze door de vereniging van contracttelers was uitgelokt?

Uitgaande van de identiteit tussen de vakbond die de CAO afsloot en de vakbond, die tot staking oproept, is er een duidelijke strijd met één van de basisbeginselen van ons burgerlijk recht — en zowel het regeringsontwerp als het SER-advies stellen uitdrukkelijk, dat zij zich slechts tot de burgerrechtelijke aspecten willen beperken — namelijk art. 1374 lid 3 B.W. (overeenkomsten moeten te goeder trouw worden ten uitvoer gelegd): wat individueel wanprestatie van de werknemer is, wordt schorsing van de verbintenissen uit de arbeidsovereenkomst, zodra de oproep

tot niet-presteren uitgaat van de vakbond, die zich juist verbonden had de naleving van de CAO — door incorporering in de individuele arbeidsovereenkomsten — te bevorderen. Zie in die zin ook het standpunt van de minderheid uit de SER (advies blz. 25) alsmede onderstaande passage uit de brief van de Stichting van de Arbeid aan de Minister van Justitie, dd. 6 november 1964, waarin ook het standpunt van de minderheid wordt weergegeven:

„Het is immers een onderschatting van de contractuele binding en van de zelfstandigheid van de arbeider, indien de laatste als regel alleen reeds door het bevel van zijn vakvereniging van zijn contractuele verplichtingen tegenover de werkgever zou zijn ontslagen; in het Nederlandse rechtsbestel mag worden aangenomen, dat zulks slechts mogelijk is, indien daarvoor bijzondere rechtvaardigingsgronden zijn aan te voeren. Dat de vakvereniging die rechtvaardiging, ook wat haar leden betreft, als regel uitsluitend in zichzelf wil zoeken, is een standpunt, dat in onze rechtsgemeenschap niet past”.

Het doet te veel denken aan Baron von Münchhausen, die zich aan zijn eigen haren uit het moeras optrok.

f. Er wordt geen onderscheid gemaakt tussen een staking tijdens de looptijd van een CAO en na afloop daarvan. Ik handhaaf mijn betoog in *ESB* van 30 maart 1966, dat na het einde van de looptijd van een CAO — die, geïncorporeerd in de individuele arbeidsovereenkomst, de arbeidsvoorwaarden daarvan bepaalde — de individuele arbeidsovereenkomst een „bepaald onderwerp” in de zin van art. 1356 onder 3° B.W. mist, zodat er dan bij gebreke aan contractuele binding een volledige stakingsvrijheid bestaat. Tijdens de duur van een CAO zou dan gelden hetgeen in het SER-advies (blz. 10) zo duidelijk als omschrijving van de huidige toestand wordt gegeven:

„Beoordeeld vanuit de arbeidsovereenkomst is de staking een niet-nakomen van verplichtingen, hetgeen — bijzondere omstandigheden daargelaten — betekent dat wanprestatie wordt gepleegd. De stakende arbeider kan dientengevolge door de werkgever worden aangesproken voor vergoeding van de daardoor ontstane schade. Voorts kan de werkgever een actie instellen tot nakoming van de contractuele plicht op straffe van dwangsom of lijfswang”.

UITSLUITING VAN DE RECHTER

Wil men het stakingsrecht niet maken tot een „Fremdkörper” in het burgerlijk recht, dan is er slechts één oplossing mogelijk: noch door wijziging van het Burgerlijk Wetboek, noch door wijziging van de Wet op de Collectieve Arbeidsovereenkomst noch door wijziging van het Buitengewoon Besluit Arbeidsverhoudingen 1945, zoals voorgesteld in het regeeringsontwerp, maar slechts door wijziging van de Wet Rechterlijke Organisatie kan men bereiken, dat de discrepantie tussen de staking als maatschappelijk aanvaard verschijnsel en de staking als juridisch onaanvaardbare wanprestatie (behoudens rechtvaardigingsgrond) wordt opgeheven. Deze discrepantie wordt niet, zoals in het SER-advies (blz. 9-10) wordt verdedigd, opgeheven door de hiervoor onder 2 sub a bestreden eliminatie van het element „uitlokking van wanprestatie is een onrechtmatige daad”. Men kan moeilijk van de rechter vergen, dat hij recht praat wat krom is. Laat men dan liever onder erkenning:

1. dat een staking de noodzakelijke consequentie is van een stelsel, waarin de arbeidsvoorwaarden door vrije collectieve onderhandelingen totstandkomen (SER-advies blz. 4),
2. dat het gewenst is, dat omtrent de inhoud van een nieuwe CAO overeenstemming is bereikt vóór het einde van de lopende CAO,

3. dat het rechtvaardigheidsgehalte van een contractuele regeling mede bepaald wordt door een machtsevenwicht tussen beide contracterende partijen⁵⁾, doch

4. dat van de rechter niet gevergd kan worden, dat hij beslist dat een wanprestatie geen wanprestatie is, omdat de vakbond zegt dat het een schorsing ten gevolge van een staking is,

de bevoegdheid van de rechter geheel uitsluiten en de behandeling (niet: berechting) van alle geschillen, die verband houden met een collectieve werkweigering tijdens de duur van een CAO, opdragen aan een college, waarin arbeidsdeskundigen, juristen en economen zitting hebben. Juist door deze samenstelling is dat college ook in staat zich met het wezenlijke geschil, de vaststelling van de nieuwe arbeidsvoorwaarden, bezig te houden. De rechter moet als een kat om de hete brei heenlopen.

Dit college, samengesteld uit arbeidsrechtelijke deskundigen, zou eerst informatie moeten inwinnen en daarover moeten rapporteren, daarna moeten bemiddelen en tenslotte zou men aan dit college de vraag kunnen voorleggen een verbod om de staking voort te zetten uit te vaardigen. Weigert het college dit verbod, dan geeft het college daarmee te kennen dat het de stakingseisen niet onredelijk acht. Dit noopt de bonden er toe slechts in geval van redelijke eisen te staken, omdat hen anders een verbod boven het hoofd hangt. Dit aparte college is beter in staat de redelijkheid van de verlangens t.a.v. een toekomstige CAO (hetgeen iets geheel anders is dan beoordeling van de rechtmatigheid op grond van een bestaande CAO) te beoordelen dan de rechter. Enerzijds bereikt men hiermee, dat de rechter niet geroepen wordt zijn ogen te sluiten voor een aperte wanprestatie zonder overmacht, anderzijds staat het college geheel los van het odium van „uitlokking van wanprestatie”, omdat dit geen juridisch oordeel zal geven maar een doelmatigheidsoordeel. Men is echter op de verkeerde weg, indien men de rechter een taak probeert op te dringen, die niet de zijne is.

ARBITRAGE OF INFORMATIE?

Zou men in de richting van arbitrage denken, dan bereikt men twee voordelen: ten eerste dat het geschil in volle omvang aan het oordeel van onpartijdige deskundigen wordt onderworpen en niet slechts een facet er van, dat materieel juist niet het belangrijkste is. In de tweede plaats vermijdt men de vertoning om de rechter als schild te gebruiken, waarachter schijnrecht verborgen blijft. Tegen deze oplossing bestaan echter ook ernstige bezwaren. In het SER-advies (blz. 8-9) wordt arbitrage slechts aanvaardbaar geacht, als de bij het overleg betrokken partijen daarover overeenstemming hebben verkregen:

„Zou arbitrage dwingend worden voorgeschreven, dan dreigt het gevaar, dat reeds in het overleg met het eventuele optreden van de derde rekening zal worden gehouden, hetgeen de eigen verantwoordelijkheid van de partijen kan ondergraven en dientengevolge de kans op het niet verkrijgen van overeenstemming kan vergroten”.

De SER had ditzelfde standpunt reeds neergelegd in zijn advies van 12 november 1965 inzake de herziening van het loonpolitieke stelsel (Publ. SER 1965, no. 10, blz. 11).

In mijn voorstel wordt met deze bezwaren in zoverre rekening gehouden, dat het College niet vaststelt, wat de inhoud van de nieuwe CAO zal moeten zijn, doch alleen indirect — door het toestaan of weigeren van een gevraagd gebod de staking te beëindigen — te kennen geeft of het

de eisen van de vakbond over het geheel genomen redelijk acht of niet. In plaats daarvan doet de SER in zijn advies (blz. 33-37) een ander voorstel: de instelling van een informatie- en bemiddelingsorgaan. De Minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid stelt in overleg met de Stichting van de Arbeid een algemene lijst op van personen, waaruit bij een bepaalde staking of stakingsdreiging door de voorzitter en plaatsvervangende voorzitters van de SER enkele personen worden aangewezen, aan wie beide bij het geschil betrokken partijen alle nodige informatie dienen te verstrekken. Aan de hand van de binnengekomen informatie beoordelen de aangewezen personen of het dienstig is een aanbod tot bemiddeling te doen. Het initiatief gaat dus van de „bemiddelaars” uit, niet van één der betrokken partijen. Daarmee wordt voorkomen, dat de partij, die een voorstel tot bemiddeling in eerste aanleg afslaat, de schijn op zich laadt te vrezen dat bij een bemiddeling de zwakke kanten van haar standpunt aan het licht zullen komen.

Deze gedachtengang lag ook ten grondslag aan de Arbeidsgeschillenwet 1923: ook die wet stelde de informatie primair en ook daar rustten de daarin voorziene mogelijkheden van bemiddeling en arbitrage op vrijwilligheid. Het voorstel van de SER om van de trits informatie — bemiddeling — arbitrage slechts het eerste verplicht te stellen, sluit ook aan — zonder dat het in het SER-advies wordt gezegd — bij het betoog van Mr. P. Zonder land, *Rechten en verplichtingen bij staking* (blz. 188-200).

Indien de door de partijen verschaft informatie onvoldoende is, kunnen de aangewezen personen nadere inlichtingen inwinnen en partijen ter nadere informatie voor zich doen verschijnen. Om te accentueren dat slechts de informatie verplicht is, doch een eventuele bemiddeling op vrijwilligheid berust, wordt het niet-nakomen van de aanmeldings- en verschijningsplicht niet van een afzonderlijke sanctie voorzien.

„Het niet-nakomen van deze verplichtingen zal, als de rechtmatigheid van het geschil aan zijn oordeel wordt onderworpen, een element in de oordeelsvorming van de rechter kunnen vormen. Partijen lopen dus het risico, dat dit element tot een voor hen ongunstige uitslag van het geding zal voeren.”

De SER (rapport, blz. 36) acht daarnaast een sanctie op de nakoming van deze verplichtingen overbodig.

De aangewezen personen (rijksbemiddelaars in een nieuw gewaad) dienen bij hun werkzaamheden geen rekening te houden met de gevolgen van de staking voor het algemeen belang (SER-advies, blz. 37). Dit klinkt uit de mond van een lichaam als de SER op het eerste gehoor nogal bekrompen. Bedoeld zal echter zijn, dat het niet tot de taak van de aangewezen personen maar tot die van de regering behoort om zonodig maatregelen te nemen, indien door een staking een zo ernstige verstoring van de produktie en van het economisch leven intreedt; dat de nationale economie hiervan ernstige schade dreigt te ondervinden⁶⁾. Dat de aangewezen personen bij een eventuele bemiddelingspoging zelfs de aanvaardbaarheid van eventuele gevolgen van de verwezenlijking van een bepaalde looneis voor het algemene loonniveau buiten

⁵⁾ Prof. Mr. H. L. Bakels: *Macht en onmacht in het privaatrecht*, in aug. orat. Groningen, 1965.

⁶⁾ Het is echter niet duidelijk, welke maatregelen de regering bij een staking in voor de nationale economie essentiële bedrijven zou kunnen nemen, nu ook geen voorstel wordt gedaan in die gevallen de mogelijkheid van een afkoelingsperiode te openen. In die afkoelingsperiode zou: a. staking verboden zijn; b. ontslag van werknemers verboden zijn; c. tijd voor onderhandelingen ter beëindiging van het conflict zijn.

De landbouw conserveren of vernieuwen?

Volgens een bericht in de *NRC*¹⁾ gaat in oktober a.s. het landbouwbeleid op de helling. De bevoegde instanties zullen dan op basis van nieuwe voorstellen der Europese Commissie nagaan of principiële wijzigingen nodig zijn. Voor landbouw en samenleving als geheel is dit een zeer belangrijk bericht. Het zal er nu immers om gaan of de landbouw toch nog op een sociaal aanvaardbare en economisch doelmatige wijze zijn zelfreinigend vermogen herkrijgt. De Europese Commissie mag zich gelukkig prijzen alsnog voor de taak te staan vernieuwende voorstellen ter tafel te brengen. Hierbij moet echter worden bedacht dat deze taak nog maar kort geleden in dit weekblad²⁾ als erg moeilijk is bestempeld. Derhalve lijkt het zinvol en geboden om onbevangen uiting te geven aan gedachten die van het tegendeel getuigen.

Het komt me voor dat de moeilijkheden van het probleem sterk worden overschat. De beleidsinstanties staan immers gewoonweg op een tweesprong en zijn zich dat waarschijnlijk ook wel bewust³⁾. Zij kunnen niet anders dan verder gaan langs een der beide vertakkingen. Dit komt neer op een simpel keuzeprobleem. Simpel, want het is niet moeilijk de twee eindstations al bij de splitsing duidelijk te herkennen. Het ene geeft toegang tot een samenleving waar eigentijdse vormgeving volop zijn kans krijgt, het andere daarentegen is de poort van een plaats waar ook het merendeel der vernieuwingen geperst moet worden in het keurslijf van het aloude. De vraag is dus niet „waar zouden we terecht komen?“, maar uitsluitend „waar willen we heen?“. Ook het kiezen zelf is simpel, want goedbeschouwd is er maar één antwoord mogelijk als men werkelijk de toekomst wil geven wat deze toekomst. Het gaat hier

immers niet om een paar stadjes maar om het gehele platteland. En, voor wat dit betreft, er kan onmogelijk ook maar een vleugje behoefte bestaan aan een akker- en weidebouwmuseum dat zich uitstrekt van Sicilië tot Sylt.

Het is uiteraard niet voldoende alleen een richting te bepleiten voor het toekomstige landbouwbeleid. Er moet een concreet systeem komen dat beter is dan het nu vigerende stelsel; beter zowel in beginsel als in toepassing. Het is de bedoeling van dit artikel een dergelijk systeem ruwweg te schetsen en in hoofdzaken te motiveren.

Om voor de hand liggende redenen moet het probleem worden gezien in zijn juiste proporties. Gelukkig kan worden vastgesteld dat slechts een deel van de agrarische bedrijvigheid in het geding is. De vrije ondernemingswijze productie houdt immers in dat er maar onder uitzonderlijke omstandigheden behoefte is aan een stringent beleid van het aan de orde zijnde type voor een bepaalde sector van het bedrijfsleven. Hiervan is uiteraard geen sprake ingeval vraag en aanbod op het gebied van zo'n sector een bevredigende mate van evenwicht vertonen en zich ook zodanig kunnen ontwikkelen. Van de agra-

¹⁾ *NRC*, 31-5-1968, blz. 2.

²⁾ *ESB*, 15-5-1968, blz. 461 en 465.

³⁾ In dit verband zij gewezen op de teneur van een door minister Lardinois gehouden betoog: . . . de oude conceptie van het landbouwbeleid om de produktie alleen via de prijzen te richten is „aanzienlijk verzwakt“ doordat er veel minder marge is voor het manipuleren met de prijzen dan eerder is verwacht, vooral t.a.v. prijsverlaging; derhalve zullen andere instrumenten nodig zijn om het landbouwbeleid overeind te houden (*NRC*, 31-5-1968, blz. 2).

beschouwing zouden moeten laten, zou echter m.i. te ver gaan: wat heeft het voor zin te bemiddelen op basis van een looneis, indien men toch reeds weet, dat de minister bezwaar zal maken tegen de daaruit voortvloeiende loonkostenstijging, bijv. door onverbindendverklaring van een op basis hiervan afgesloten CAO (uitgaande van de vrije loonpolitiek laat ik de mogelijkheid, dat de Stichting van de Arbeid op grond van art. 14 B.B.A. een afgesloten CAO niet goedkeurt buiten beschouwing).

In dit laatste opzicht zullen de aangewezen personen ook verschillen van de rechter, aan wie in het SER-advies een taak blijft toebedeeld: de rechter dient uiteraard de verhouding tussen de looneis, die tot staking leidde, en het algemeen aanvaardbare loonniveau buiten beschouwing te laten en aan de regering over te laten. De rechter dient zelfs (SER-advies, blz. 18) bij de beoordeling van de al dan niet zorgvuldigheid van het optreden van de vakbond alle andere belangen dan die van de werkgever buiten beschouwing te laten, zowel dreigende schade aan bijv. de voedsel- en energievoorziening als dreigende schade voor derden. Omtrent dit laatste schrijft de SER (blz. 18):

„De Raad laat buiten beschouwing de vraag, of in bepaalde omstandigheden door tegen een werkgever een staking te

organiseren, een onrechtmatige daad wordt gepleegd tegenover derden, die door de staking ernstig in hun belangen worden getroffen“.

Uit deze zinsnede kan worden afgeleid, dat de beperkende formulering in het voorgestelde art. 22 Wet CAO alleen betreft de onrechtmatigheid van het optreden van de vakbond *jegens de werkgever, tegen wie de staking is gericht*. M.a.w. de formulering in art. 22 lid 1 onder c („in strijd handelt met normen, welke gelden in het verkeer tussen werkgevers dan wel organisaties van werkgevers en vakverenigingen van arbeiders“) geldt ook voor de in dat lid onder a, b, d en e gegeven omschrijvingen. Daarmede blijft voor een derde, die door een staking schade lijdt (bijv. de bouwheer van een schip, waaraan de werkzaamheden door een staking op de scheepswerf worden stilgelegd), de weg open staan om een vakbond uit onrechtmatige daad aan te spreken zonder gebonden te zijn aan de beperkingen, die art. 22 ontwerp-Wet CAO slechts aan de getroffen werkgever oplegt. Men zou zich zelfs kunnen voorstellen dat langs die omweg de getroffen werkgever achter de schermen en op naam van de afnemer in feite zelf tegen de vakbond procedeert.

W. J. Slagter

rische sector verkeert binnen het EEG-gebied alleen de landbouw in engere zin, en hiervan voornamelijk de akkerbouw en de op weide- en voederbouw gebaseerde rundveehouderij, in een zodanige situatie dat een overheidsingrijpen van langdurige aard niet achterwege mocht en mag blijven. Het is dan ook zeer terecht dat het tot nu toe gevoerde landbouwbeleid van de EEG voornamelijk is gericht op dit deel van de agrarische sector en dat het andere delen, zoals tuinbouw en bosbouw, vrijwel of geheel ongemoeid laat. Het probleem is dus in deze zin beperkt, ook al betreft het in geografisch opzicht een heel groot gebied.

LANDBOUWBELEID: DRIE DOELEINDEN

Volgens Horryng ⁴⁾ dient het landbouwbeleid te worden afgestemd op het verwezenlijken van *drie doeleinden, t.w. voldoende aanbod van landbouwprodukten, tevens op voortbrenging tegen minimale reële kosten en tenslotte op inkomenspariteit*. Door de landbouwsituatie in de EEG globaal te bezien uit het oogpunt van deze doeleinden, is het-mogelijk de grote lijn van het bepleite progressieve beleidssysteem te concretiseren en aan te geven waarom het karakter van andere stelsels conserverend is.

Getoetst aan letter en geest van het EEG-verdrag is het *eerste doel, voldoende aanbod*, reeds meer dan voldoende bereikt. Deze omstandigheid heeft twee consequenties:

1. dit doel vergt geen specifieke maatregelen in de zin van aanbodsvergroting ongeacht de kosten daarvan. In het tot nu toe gevoerde beleid ontbreken trouwens zeer terecht dergelijke maatregelen ook. Op dit punt zijn derhalve geen beleidswijzigingen nodig.
2. de maatregelen voor het bereiken van de beide andere doelen zullen naar hun effect op de volume-ontwikkeling van het inheemse aanbod per produkt mogen en moeten resulteren in een afzwakking, ingeval dit overigens geboden is door het ontbreken van comparatieve voordelen t.o.v. derde landen. Omdat deze andere doeleinden geen maatregelen vergen waarvan moet worden verwacht dat zij het inheemse aanbod te ingrijpend kunnen besnoeien, zal het eerste doel hier verder buiten beschouwing mogen blijven.

KOSTENMINIMALISERING EN BEDRIJFSGROOTTE

Uit het oogpunt van de *tweede doelstelling* is de landbouw er zeer slecht aan toe. Dit hangt voornamelijk samen met de omstandigheid dat de structuur van het merendeel der bedrijven in vrij korte tijd verouderde op het punt van de per bedrijf beschikbare oppervlakte cultuurgrond. De snelle vooruitgang van de produktietechniek heeft de bewerkingscapaciteit per arbeidskracht immers tot een veelvoud doen stijgen, terwijl het merendeel der bedrijven zelfs bij de reeds minimaal geworden arbeidsbezetting (1 à 2 man) een te klein areaal grond heeft om van een dergelijke capaciteit het nodige profijt te kunnen trekken.

De omvang van de veroudering blijkt overduidelijk uit de volgende feiten. Bij gebruik van momenteel beschikbare nieuwe technieken kan in de akker- en weidebouw (annex rundveehouderij) een vaste bezetting van 2 man (incl. de boer) reeds nu het werk verzetten van een 50-ha-bedrijf met een normaal intensief grondgebruik. Het is een heel veeg teken dat van alle thans in ons land aanwezige landbouwbedrijven met een grondgebruik van 5 ha of meer, nauwelijks 2% deze grens van 50 ha haalt, terwijl maar 20% het brengt tot een areaal van meer dan 20 ha. Zelfs

de IJsselmeerpolders staan meer in het teken van het verleden dan van de toekomst ⁵⁾.

Deze veroudering klemt temeer omdat de mobiliteit van de factor grond in de landbouw zo gering is. Vrijwel alle voor landbouw geschikte grond in het EEG-gebied is al in gebruik, zodat de areaalstijging van het ene bedrijf alleen mogelijk is door een daling van andere bedrijven. Hoe gering de verschuivingen in het areaalgroottepatroon wel zijn blijkt voor ons land uit de volgende tabel.

Grootte- klassen in ha	Procentuele verdeling van het aantal grond- gebruikers in Nederland met 5 ha en meer cultuurgrond					
	1910	1921	1950	1955	1959	1965
5 — 10	42	45	47	46	43	38
10 — 20	31	33	34	35	37	41
20 — 50	23	20	17	17	18	19
50 e.m.	4	2	2	2	2	2

Bron: Landbouwcijfers, LEI, Den Haag.

Het is zonneklaar dat de tweede doelstelling, voortbrenging tegen minimale reële kosten, veel aandacht behoeft. In dit opzicht heeft het tot nu toe gevoerde beleid echter verstek laten gaan. Er is wél gesproken over de noodzaak van structuurbeleid, maar daar is het bij gebleven. Dit houdt overigens niet in, dat de wél tot uitvoering gebrachte beleidscomponent, t.w. het garantiebeleid, zonder effect is gebleven op de marge tussen het actuele niveau der reële kosten en het minimale niveau. Integendeel zelfs. Maar deze beïnvloeding is een indirecte, want het garantiebeleid is primair gericht op het bewerkstelligen van een redelijk inkomensniveau. Deze samenhang kan daarom het best worden verduidelijkt bij de bespreking van de situatie op het gebied van de derde doelstelling.

INKOMENSPARITEIT

Stand en ontwikkeling van het actuele inkomensniveau der onderhavige bedrijven zijn over het geheel genomen niet onbevredigend, ook al is het beeld in regionaal opzicht tamelijk gevarieerd. Op grond hiervan is men geneigd te concluderen dat het gevoerde garantiebeleid voor wat het *derde doel* betreft toch wel aan redelijke eisen moet voldoen. Dit standpunt is maar ten dele juist. Uit het oogpunt van de onderlinge samenhang der drie doelstellingen vertoont het garantiebeleid namelijk een fundamentele fout.

Ter voorkoming van misverstand zij eerst nog uitdrukkelijk gesteld dat het beginsel waarop het landbouwbeleid stoelt zonder enige twijfel gezond is. Met name de landbouw in engere zin heeft immers te maken met een wereldmarkt, die in vele opzichten een zeer verwrongen beeld geeft van de reële concurrentieverhoudingen der landen onderling. Bij de huidige verziekte wereldmarkt zou zelfs een landbouw die in structureel opzicht niets te wensen overlaat in de strijd om het bestaan snel ten onder

⁴⁾ J. Horryng: „A critical review of the agricultural policy in the Common Market”, lezing gehouden in Oxford, april 1968, niet gepubliceerd.

⁵⁾ In dit verband zij gewezen op het uitgifteplan voor Oostelijk Flevoland, daterend van 9 februari 1967. Dit plan voorziet voorshands (het kan nog worden herzien) in het stichten van nieuwe bedrijven met een areaalgrootte van gemiddeld 40 ha. De minimale grootte is gesteld op 20 ha, terwijl slechts ruim 1% der bedrijven groter zal zijn dan ca. 60 ha (Zie: *De landaanwinning in 1964-1967*, Ned. Ver. voor Landaanwinning, Den Haag, 1968, blz. 24).

gaan, indien er geen garantiebeleid zou zijn om dat te voorkomen. Dit garantiebeleid zou dan slechts bescherming moeten bieden tegen beleidsfouten van andere landen.

Intussen laat de inheemse landbouw met name uit structureel oogpunt wél veel te wensen over. Om voor de hand liggende redenen zou deze zelfs nog ten onder gaan bij een prijsniveau op de wereldmarkt, dat wél een juist beeld zou geven van de reële marktverhoudingen t.o.v. derde landen met een gezonde landbouwstructuur. In een geval als dit is er uiteraard evenzeer behoefte aan een garantiebeleid. Dit zal dan evenwel zo moeten worden gekozen dat het werkzaam is zonder de wereldmarkt bewust te infecteren, want dit zou neerkomen op een verfoeilijke negatieve bijdrage tot de sanering van het internationale handelsverkeer. Het onderscheid tussen de hier gestelde situaties is van fundamenteel belang. Desondanks heeft het helemaal geen rol gespeeld bij de vormgeving van het tot nu toe gevoerde beleid. De gekozen vorm is dan ook fundamenteel fout. Want, wat is het geval?

Het garantiebeleid is over het geheel genomen in redelijke mate bevredigend voor wat betreft de grootte van het totale inkomen, zoals dit, mede door het beleid per bedrijf, met akker- en weidebouw te verwerven is in vergelijking met overeenkomstige delen van het bedrijfsleven, die geen overheidsingrijpen vergen. Dit totale inkomen bestaat in feite uit twee delen. Enerzijds is er het onaanvaardbaar lage inkomen dat per bedrijf zou ontstaan zonder garantiebeleid, anderzijds het als additioneel aan te duiden deel dat neerkomt op het effect van het garantiebeleid. De grootte van dit effect is blijkbaar toereikend, want er bestaat zoals gezegd een redelijke mate van inkomenspariteit, m.a.w. de derde doelstelling op zich is bereikt. Helaas is dit een wel noodzakelijke doch niet toereikende voorwaarde om tevreden te kunnen zijn. *Ook de neven-effecten van het garantiebeleid op de andere doelstellingen moeten daartoe immers bevredigend zijn* en deze zijn nog niet in de beschouwing betrokken.

De additionele inkomenscomponent wordt bij het vigerende stelsel volledig verkregen door verhoging van de prijzen op de thuismarkt t.o.v. hetgeen deze als prijsniveau te zien zou geven bij een geheel vrije communicatie met de wereldmarkt. Dit middel dwingt terecht tot een lineaire samenhang tussen het per bedrijf te verkrijgen additionele inkomen enerzijds en de totale hoeveelheden der per jaar voortgebrachte produkten anderzijds, zolang zich geen veranderingen voordoen in de samenstelling van het teeltplan, of in de efficiëntie van het bedrijfsbeheer. Deze inslag is goed. Desondanks blijkt het stelsel op de keper beschouwd als weefsel ondeugdelijk: de inslag is wel goed, maar de schering ontbreekt. M.a.w. het vigerende stelsel mist een dimensie, namelijk die welke het behoeft om tevens doeltreffend te zijn uit het oogpunt van de andere doelen; het kent wel een begin maar geen einde.

De vraag, hoe het beleid moet worden geconcipieerd om goed te voldoen als aanloop én als afloop, leidt tot de volgende overwegingen. Het additioneel genoemde inkomen vloeit toe aan ieder die zich thans met akker- en/of weidebouw (incl. rundveehouderij) een inkomen verwerft. In dit opzicht gaat er terecht generlei discriminerende werking van uit. Terecht, want discriminatie in de zin van „de een wel en de ander niet” zou t.a.v. de huidige generatie boeren sociaal onaanvaardbaar en economisch ondoelmatig zijn, omdat hen op korte termijn geen lonend ander emplooi kan worden geboden. Het beleid moet echter méér zijn dan kort-zichtig, want ook de lange termijn is een zaak van het heden. In dit opzicht stelt de huidige

koers echter sterk teleur. Het gekozen stelsel discrimineert namelijk in hevige mate ten gunste van bedrijven die economisch gezien sub-optimaal zijn. Dit volgt uit de omstandigheid dat het additionele inkomen via de prijzen ontstaat en derhalve in feite gebonden is aan de bedrijven. Het vloeit elk bedrijf toe, overeenkomstig hetgeen er wordt geproduceerd, hoe lang het ook blijft bestaan. Dit is zowel economisch als sociaal ondoelmatig. Op lange termijn bezien — vooral van belang voor de komende generatie boeren — moet het immers wél mogelijk worden geacht aan ieder die werken wil volledig emplooi te bieden. Het zou zeer ten onrechte zijn als de landbouw dit werd onthouden door via het overheidsbeleid de instandhouding van een verouderde structuur te bevorderen. In dit verband moet worden bedacht dat de voorwaarde „paritair inkomen” geen éénrichtingsverkeer toelaat. Het is niet alleen een voorwaarde waaraan het beleid — en dus de gemeenschap — moet voldoen terwille van de boerenstand, maar evenzeer een voorwaarde waaraan de leden van de agrarische gemeenschap hun individuele beleid zullen moeten toetsen terwille van de gemeenschap in het algemeen en van de toekomstige hernieuwde landbouw in het bijzonder.

ADDITIONEEL INKOMEN OP ANDERE VOORWAARDEN

De discriminatie die zich bij het huidige stelsel voordoet uit het oogpunt van de lange termijn is niet moeilijk te onderkennen. Daarvoor zijn slechts enkele wijzigingen noodzakelijk. In de eerste plaats moet het meergenoemde additionele inkomen niet langer onvoorwaardelijk worden gekoppeld aan de bedrijven, maar slechts onvoorwaardelijk aan de huidige generatie boeren. Aan de toekomstige dient het slechts toe te vallen, als het bedrijven betreft die aan nader te stellen eisen voldoen. In dit verband dient niet uitsluitend te worden gedacht aan een minimum areaal per bedrijf, maar ook is de vraag te bezien of voor bedrijven die een bepaalde grootte overtreffen geen maximum moet worden bepaald voor het toe te kennen additionele inkomen. Voorts is het nodig dat het additionele inkomen in twee delen wordt gesplitst en wel zodanig, dat het totaal van beide delen zowel voor de landbouw als geheel als qua regionale verdeling er niet slechter op wordt dan tot dusverre, althans zolang en in zoverre als de landbouwstructuur gelijk is aan de huidige. Het ene deel zal evenals tot nu toe naar de ondernemers moeten vloeien via de prijzen der produkten, het tweede deel zal echter moeten neerkomen op een bedrag dat per bedrijf wordt vastgesteld en bij gelijkblijvend bedrijfsareaal slechts varieert overeenkomstig het verloop van de algemene loonindex. Deze bewering dient uiteraard nader te worden geconcretiseerd, terwijl tevens zal moeten worden aange-toond dat het neerkomt op een systeem dat zowel uitvoerbaar is voor de beleidsinstanties als verteerbaar voor de politici.

Dat de vraag moet worden bezien, hoe het bedoelde systeem op een uitvoerbare wijze gestalte kan krijgen, is evident. Al kan het niet de bedoeling van dit artikel zijn hierbij in details te treden, de hoofdlijnen mogen toch niet ontbreken. De taak komt dan neer op het concretiseren van het nieuwe richtprijzenstelsel enerzijds en van het meergenoemde toeslagstelsel anderzijds.

Het tot nu toe gehanteerde prijzensysteem voor de directe en de indirecte produkten van de akker- en weidebouw behoeft in graduele zin een ingrijpende wijziging. Deze komt neer op een niveaupercentage tot het prijspeil

dat zich omstreeks 1980 op de wereldmarkt zal voordoen ingeval het internationale handelsverkeer dan niet langer zou worden vertroebeld door beschermingsmaatregelen voor de landbouw der afzonderlijke landen ⁶⁾. De onderlinge verhoudingen der richtprijzen dienen bij behoud van het algemene niveau van dit nieuwe prijspeil overigens wél de prijsverhoudingen der actuele wereldmarkt te blijven volgen. Door het nieuwe prijspeil zal worden bereikt dat de landbouw zich op den duur volledig moet richten naar zijn comparatieve voordelen t.o.v. derde landen. Het beleid zal bovendien van stonde af bereiken dat het niet langer discriminerend werkt t.o.v. weerloze markten in bijv. ontwikkelingslanden.

Op basis van het verschil tussen het nieuwe prijsniveau en het tot nu toe geldende dient vervolgens per lidstaat te worden vastgesteld welke inkomensdaling de landbouw daarmee per land zal ondergaan bij overigens gelijkblijvende „genormaliseerde” omstandigheden (genormaliseerd, d.w.z. niet vertekend door toevallige fluctuaties der produktieprocessen). Hiermee is bekend welk bedrag in totaal nog als toeslag naar de landbouw moet vloeien om met de voordien bestaande gang der zaken in quitte-stand te komen. Dit leidt tot verschillende vragen. Voor welke produkten moet compensatie worden geboden? Volgens welke verdeelsleutel moet het totale toeslagbedrag over de bedrijven worden verdeeld? En vooral, hoe komt het onderhavige toeslagstelsel tot een goede afloop?

Om binnen afzienbare tijd te kunnen spreken van een goede afloop, dient het stelsel enerzijds naar tijdsduur beperkt te zijn en anderzijds succesvol t.o.v. het gestelde doel. Hierbij zij bedacht dat het om structurele wijzigingen gaat die veel tijd vergen, m.a.w. haast dient beslist te worden vermeden. Een periode van 20 jaar is echter in het beoogde stelsel toch wel toelaatbaar en — ingeval het pais en vree blijft — ook toereikend. Deze periode beslaat ruim de helft van het aantal jaren dat iemand bij leven en welzijn gewoonlijk boer is. Degenen die bij de aanvang van het nieuwe stelsel behoren tot de leeftijdsgroep van 45 jaar en ouder zullen reeds vóór of anders bij het finaal verbreken van de nu in te schakelen toeslagstroom de grens van 65 jaar passeren. De jongeren onder de nu actieve generatie boeren hebben voorts ruim tijd om zich een andere levens-taak te kiezen en daarmee indien nodig de landbouw alsnog te verlaten. Met het oog op het laatstgenoemde wordt natuurlijk verwacht dat er buiten de landbouw voldoende aantrekkelijke werkgelegenheid ter keuze staat. Voor een goede afloop van het landbouwbeleid is dit een noodzakelijkheid.

De periode van 20 jaar is echter maar één der beperkingen naar tijd. Eerder is reeds gezegd dat de toeslag onvoorwaardelijk moet gelden voor de huidige generatie der boeren. Dit sloeg op het „zonder aanzien des persoons”. Hieraan moet echter nu toch wel een tijdslimiet worden toegevoegd, bijv.: tot de leeftijd van 65 jaar is bereikt. Met de volgende generatie ligt het anders. De komende boer zal zich moeten instellen op groei van zijn bedrijf naar areaal en werkwijzen. Hem dient de kans daartoe te worden geboden. Voor bedrijven die bij overname kleiner zijn dan bijv. 50 ha, d.w.z. grof geraamd het minimumareaal per man bij de akker- en weidebouw naar de situatie van circa 1985, dient een nieuwe exploitant slechts toeslag te krijgen voor een korte periode van bijv. 6 jaar en alleen voor zover zijn bedrijf reeds bij de aanvang neerkomt op een samenvoeging van twee of meer bedrijven, waarbij één met een areaal van tenminste bijv. 10 ha. Verlenging van de periode waarin toeslag wordt verstrekt

(binnen de totale duur van het toeslagstelsel) dient afhankelijk te worden gesteld van het al of niet totstandkomen van verdere areaalvergroting van zo'n bedrijf. Terloops zij vermeld dat in verband met de groei van het bedrijfsareaal zal moeten worden overwogen of voor het toeslagbedrag per bedrijf niet een maximum moet worden vastgesteld voor bedrijven die een zeker areaalgrootte overschrijden (voor overeenkomstige reeds bestaande bedrijven zou dit maximumbedrag dan natuurlijk ook moeten gelden). Een toeslag-limiet, beginnend bij een bedrijfsareaal dat zich ook zonder toeslag rendabel laat exploiteren.

Deze groei dient overigens te worden bevorderd door middel van een nader te concipiëren structuurbeleid. Daarvoor mag de gemeenschap gerust wat overhebben, want het toeslagstelsel zal een gunstig effect opleveren in sociaal-economische zin (naar orde van grootte f. 5, f. 10 of f. 15 mrd. in twintig jaar). Het toeslagstelsel schept de voor dit beleid onontbeerlijke mobiliteit van de factor grond. Het dwingt immers degenen die op ruimere voeten willen leven tot het uitzien naar werk in de niet-agrarische sector. Wellicht ten overvloede zij in dit verband echter gewezen op de omstandigheid, dat het stelsel geenszins de vrijheid aantast om boer te zijn, zelfs niet als het gaat om de „mini-schaal”. Maar degenen die dit prefereren zullen dan wel tevreden moeten zijn met wat het vrije marktverkeer hen toestaat. Tenslotte nog dit. De kansen op groei liggen ceteris paribus uiteraard het gunstigst voor boeren die uit het oogpunt van bedrijfsresultaat in het beste deel van het variatietraject vallen door betere produktieomstandigheden en/of grotere ondernemerscapaciteiten. Zij zullen dan ook over de jaren heen het meest gebaat zijn met het toeslagstelsel. Dit impliceert dat de verdeling der toeslagen over de respectieve bedrijven best in het voordeel mag werken van de minder gezegenden.

Dit alles moge nu wel sociaal aanvaardbaar en economisch doelmatig zijn, maar wat is het effect op het landschapsbeeld? Zal de vernieuwing niet neerkomen op vernieling? Zeker, dat gevaar bestaat, maar het kan worden bezworen. Het toeslagstelsel impliceert immers niet dat economisch ondermaatse bedrijven onder geen beding verlenging van de toeslag mogen krijgen. In gebieden waar niet-agrarische belangen domineren is wel degelijk instandhouding mogelijk van velerlei bedrijven. Desgewenst kan het toeslagstelsel voor dit geval bij wijze van uitzondering zelfs wel een permanent instituut worden. Ook voor pittoreske gebouwencomplexen met erf doch zonder cultuurgrond kan het stelsel worden gebruikt als een overgangsmaatregel die „vernieling” moet voorkomen. Later zal deze functie kunnen overgaan naar een daarvoor in te stellen reguliere dienst. Het stelsel zal daarbij tijdig de ervaring kunnen leveren die nodig is om vast te stellen welke omvang de begroting van deze dienst moet krijgen voor het vervullen van zijn taak.

WELKE PRODUCTEN?

De vraag, welke produkten voor compensatie in aanmerking komen, is niet overbodig. De prijsdaling dient namelijk niet bij alle marktbaar produkten van de landbouw te worden gecompenseerd. Dierlijke produkten dienen er

⁶⁾ Om de gedachte te bepalen zij vermeld dat deze wijziging wellicht dient te resulteren in een prijsniveau voor granen en melk van circa f. 25 per 100 kg, d.w.z. ongeveer 30% lager dan het huidige.

buiten te vallen voorzover zij gewoonlijk worden voortgebracht op basis van aangekochte voedermiddelen of van marktbaar producten uit eigen bedrijf. De verdelingsmarge, d.i. het overschot aan opbrengsten boven de geldswaarde der verbruikte voedermiddelen, wordt immers niet door de prijsdaling der voedermiddelen aangetast. Dit betreft voornamelijk de varkenshouderij en de pluimveeteelt. Voorts zij bedacht dat fruit, groenten, bloembollen en andere tuinbouwproducten niet in de prijswijziging als zodanig zijn betrokken. Landbouwbedrijven behoeven derhalve voor deze producten geen compensatie, ook al is in sommige streken een vrij belangrijk deel van het areaal dezer bedrijven voor tuinbouwteelt in gebruik. Deze regeling kan daarbij een sanerend effect leveren voor de fruitteelt en wel met name in het geval dat grondgebruikers voor hun areaal boomgaarden met onderteelt in het geheel geen toeslag krijgen. Het stelsel komt dan neer op het rooien van antieke bongerds die al lang uit de tijd zijn, doch bij tijd en wijle toch nog kans zien de fruitmarkt te torpederen.

Het probleem van de verdeelsleutel brengt minder hoofdbrekens mee dan op het eerste gezicht wordt verwacht, althans ingeval met het stellen van eisen aan de realiseerbare precisie een redelijke matiging wordt betracht. Er is wel veel werk aan verbonden, maar het grootste deel daarvan behoeft slechts één keer te worden verricht (behoudens in gevallen van reclames). De hierbij benodigde gegevens liggen bij wijze van spreken al klaar om tot een niet al te gecompliceerde „sleutel” te worden omgevormd. Met het oog op de precisie zij eerst nog gewezen op het volgende. In de perfectie doorgevoerd zou de verdeelsleutel moeten bestaan uit termen volgens de formule $a \times b \times c$. Elke term betreft dan één produkt van één bedrijf. De componenten geven aan met hoeveel cultuurgrond het produkt in kwestie overeenkomt (= a ha), het opbrengstniveau aan afgeleverd produkt (= b kg/ha) en de te compenseren prijsdaling (= c gld/kg). Een dergelijke perfectie is echter niet uitvoerbaar en gelukkig ook niet nodig. Onuitvoerbaar, want per bedrijf zijn de componenten b en c niet bekend. Overbodig, want het beleid behoeft niet verder te gaan dan het garanderen van een toeslag die zodanig is dat aan de inkomenspositie van een bedrijf geen ernstige afbreuk wordt gedaan. Dit is niet te vrezen ingeval de verdelingsleutel per bedrijf wordt afgestemd op het teeltplan van het bedrijf zelf (excl. tuinbouwgewassen) en voorts op gebiedsramingen inzake het compensatiebedrag per ha. voor elk gewas afzonderlijk. Voor de weide- en voederbouw laat dit bedrag zich berekenen uit de melkveebezetting van elk bedrijf, alsmede uit gebiedsramingen van de melkproduktie per koe e.d. De regionale documentatie is op dit gebied in Nederland zonder meer toereikend en elders zal het zeker mogelijk zijn ontbrekende gegevens op korte termijn te completeren. Een dergelijke verdeelsleutel tendert naar het bevoordelen van de bedrijven die er tot nu toe het slechtst aan toe waren, zeker geen ongunstige tendentie. Ten aanzien van de „bovenlaag” der bedrijven moet voorts worden gelet op het dynamische aspect van de toeslagregeling die, zoals eerder uiteengezet, aan deze bedrijven de beste groeikansen biedt. Voor alle bedrijven geldt tenslotte een zeer belangrijk punt: de toeslag dient te worden gekoppeld aan de algemene loonindex.

De orde van grootte der toeslagen zal bij de verhoudingen in Nederland gemiddeld en zeer globaal genomen ongeveer te typeren zijn met circa f. 750 per ha voor bedrijven tot 10 ha. Voor grotere valt te denken aan een bedrag dat niet lineair met het bedrijfsareaal samenhangt

en per bedrijf wellicht gemiddeld neerkomt op een totaal van f. 3.000 plus daarboven f. 450 per ha (eventueel tot een zeker maximum aan bedrijfsareaal). Bij 50 ha levert dat dus een toeslag van f. 25.500 per bedrijf. Landelijk getotaliseerd wordt dit een heel groot bedrag. Dit zal moeten worden bijeengebracht. Het ligt voor de hand hierbij te denken aan accijnsen op de levensmiddelen die corresponderen met de compensatie-behoevende landbouwproducten⁷⁾. De consument zal dan niet direct profiteren van de lagere marktprijzen af boerderij, maar wel na verloop van tijd. Binnen twintig jaar zullen immers zowel de toeslagen als de daardoor opgeroepen accijnsen afnemen en tenslotte geheel vervallen.

Tot nu toe kon terecht worden geschreven: „...het oude denkbeeld dat de prijspolitiek de motor moet zijn van de structuurpolitiek heeft zich niet laten verwezenlijken”⁸⁾. In dit artikel is getracht duidelijk en aannemelijk te maken; dat het desondanks niet moeilijk is een zuinige en bedrijfszekere motor te construeren die zich bovendien sociaal aanvaardbaar en economisch doelmatig laat gebruiken. De schrijver is zich hierbij volop bewust van de omstandigheid dat hij slechts een oud idee heeft uitgeplozen. Het basisprincipe is o.a. ruim tien jaar geleden in discussie geweest en zonder geraas verworpen⁹⁾. Wellicht gaat ook nu de voorkeur uit naar iets wat dichter in de buurt van het thans bestaande stelsel blijft. Voor wat dit betreft nog enkele opmerkingen. Men vergete niet, dat een overgang op het systeem van deficiency-payments in wezen geen wijziging is. Dit systeem heeft nauwelijks voordelen voor de landbouw als zodanig; het mist evenzeer geneeskraft als het garantiebeleid dat er nu al is en is evenzeer te zien als een soort verkapt boeren- en burgerbedrog. Ook van stelsels waarbij voor een bepaald landbouwprodukt prijsdiscriminatie wordt toegepast (een basishoeveelheid per land of per bedrijf krijgt een hoge prijs en het overige deel een lage) mag men geen oplossing verwachten. Zij gaan in de richting van het toeslagstelsel voor zover zij nopen tot het vaststellen van een basishoeveelheid per bedrijf, doch zij missen de dynamische werking en zijn derhalve goed bruikbaar als conserveermiddel. Het is maar wat men preferereert. Vandaar de titel van dit artikel, de landbouw conserveren of vernieuwen? Door zijn functie van blikvanger is deze vraag bewust ongenueanceerd gehouden. De keuze is in werkelijkheid natuurlijk veel ruimer. Dit is van belang als wordt bedacht dat er uit niet-agrarische overwegingen behoefte zal zijn aan een specifiek gerichte „conservering” van het landschapsbeeld. Hiervoor is nu juist het toeslagstelsel ook al bij uitstek geschikt. Het kan bij wijze van uitzondering immers plaatselijk of zelfs voor een enkel bedrijf ook een permanente regeling zijn. De suggestie van de titel is dus eigenlijk in het nadeel van het toeslagstelsel, want dit stelsel maakt het mogelijk zowel te vernieuwen als te conserveren al naar het een of het ander gewenst en aanvaardbaar is. Kortom, het bleef tot nu toe helaas onvolprezen.

J. F. van Riemsdijk

⁷⁾ Het is overigens nog de vraag of dit de optimale oplossing is, doch hoe dit ook zij, het gaat wél om een alternatief op belastinggebied. In verband hiermee ware te overwegen de belastingdienst tevens in te schakelen bij de uitvoering van het toeslagstelsel. Er zit perspectief in het koppelen van „aanslag” en „toeslag”.

⁸⁾ NRC, 10-6-1968, blz. 3.

⁹⁾ Advies inzake de prijsvorming van melk, Publikatie van de SER, 1956, 6, blz. 33.

Stichting het Nederlandsch Economisch Instituut

Verkort verslag over 1967

CURATORIUM EN DIRECTIE

Het *College van Curatoren*, onder voorzitterschap van de heer H. H. Wemmers, was het gehele jaar voltallig. Aan het einde van het verslagjaar traden af de heren Jhr. Mr. J. H. Loudon en Mr. Ph. C. M. van Campen; zij werden per 1 januari 1968 opgevolgd door de heren Mr. W. H. Fockema Andreae te Rotterdam en Ir. E. W. H. Clason te Wassenaar. Per 1 januari 1968 is het Dagelijks Bestuur als volgt samengesteld: H. H. Wemmers (Voorzitter), Ir. K. van der Pols (Ondervoorzitter) en Mr. W. H. Fockema Andreae (Penningmeester).

De *Directie* werd gevormd door Prof. Dr. L. H. Klaassen, Prof. Drs. H. W. Lambers en Prof. Dr. J. Tinbergen.

ALGEMEEN

Op 23 juni werd te Amsterdam door Z.K.H. Prins Bernhard aan Prof. Dr. J. Tinbergen de *Erasmusprijs* uitgereikt. De prijs wordt bestemd voor een theoretisch en empirisch onderzoek over de principes voor een optimale werkdarheidsverdeling.

In het verslagjaar verliet één wetenschappelijke medewerker het Instituut, terwijl er zes in dienst traden; daarnaast waren nog twee academici in tijdelijke dienst. Op 31 december telde het Instituut naast directeuren 50 mede-

werk(st)ers, waarvan 34 academici; van deze laatsten is er één tijdelijk uitgeleend aan de Economische Commissie voor Latijns Amerika te Santiago (Chili), terwijl een ander economische advieswerkzaamheden verricht te Djakarta (Indonesië); twee medewerkers vertoefden het gehele jaar op Curaçao. Als adviseurs traden ook dit jaar op Prof. Dr. H. C. Bos (speciaal voor de Afdeling Balanced International Growth) en de heer H. Molendijk (bestuursvraagstukken). Een aantal buitenlandse gastmedewerkers was voor korte of langere tijd bij het Instituut werkzaam; het waren er negen, afkomstig uit: India, Indonesië, Japan, Peru, Polen en de Verenigde Staten van Amerika. Twee van hen verdedigden in het verslagjaar hun proefschrift, t.w. M. Inagaki (*The theory of optimal economic growth*) en B. K. Lodh (*Foreign aid requirements in development planning*). Hun promotor was Prof. Dr. J. Tinbergen.

Op 21 augustus werden een dertigtal studenten van de Universiteit van Oslo ontvangen; voor hen waren enkele lezingen met discussies georganiseerd.

WERKZAAMHEDEN

1. Economisch-Statistische Berichten

Het weekblad verscheen als gebruikelijk 51 maal; de jaargang telde, exclusief het register, 1.316 bladzijden. De kopijpositie was bevredigend. In het verslag-

jaar verschenen de volgende speciale nummers, t.w. 1 februari: *Verkiezingsnummer*, gewijd aan de financieel-economische programma's van zes van de aan de Tweede-Kamerverkiezingen deelnemende partijen; 10 mei: *Canada-nummer*, ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van de Canadese Federatie en de Wereldtentoonstelling te Montreal; 4 oktober: een nummer gewijd aan de *rijksbegroting 1968* en op 29 november: een nummer over de *ruimtelijke ordening* in Nederland; op 22 februari werd in verband met de boekenweek een *Boekenbijlage* aan *ESB* toegevoegd.

2. Het onderzoekingswerk

Ook dit jaar werd een groot aantal studies voor ontwikkelingslanden uitgevoerd, meestal in samenwerking met de Stichting Nederlands Adviesbureau voor Ingenieurswerkzaamheden in het Buitenland (Nedeco) en de bij deze Stichting betrokken bureaus, terwijl in enkele gevallen ook buitenlandse onderzoekingsinstellingen bij het werk betrokken waren.

De advieswerkzaamheden ten behoeve van het Bestuurscollege van het Eilandgebied Curaçao werden ook dit verslagjaar door de beide aldaar gestationeerde medewerkers voortgezet. De extra werkzaamheden ter voorbereiding van de tweede fase van het ontwikkelingsplan maakte gedurende een half jaar versterking van onze vestiging in Willemstad met één medewerker noodzakelijk.

In opdracht van de Verenigde Naties diende één onzer medewerkers, in samenwerking met een ingenieur van de Wereldbank, de regering van Ethiopië van advies met betrekking tot het opstellen van een plan voor de aanleg van autowegen.

Het gehele jaar is in opdracht van The Jordan River and Tributaries Regional Corporation van Jordanië gewerkt aan een uitgebreide agro- en socio-economische evaluatie van bevoeiingswerken en de daarmee verbonden investeringswerken en infra-

onroerend goed

- beheer
- beoordeling van bouwplannen
- controle op uitvoering
- advies bij koop en bouw

MAATSCHAPPIJ VOOR
KAPITAALSGOEDEREN N.V.

Keizersgracht 634-Amsterdam-C. Telefoon 020-237133

(I.M.)

structuur voor de Jordaanvallei; deze studie was aan het einde van het jaar praktisch gereed.

In het tweede kwartaal werd een aanvang gemaakt met de uitvoering van een regionale transportstudie met betrekking tot het Zuidoostelijk deel van *Kameroen* en het aangrenzende Zuidwestelijke deel van de *Centraal Afrikaanse Republiek*. Deze studie, welke gefinancierd wordt door de Wereldbank, omvat een analyse van de economische mogelijkheden van genoemde gebieden, een evaluatie van alternatieve transportoplossingen en een ontwikkelingsplan voor het transportsysteem tussen Bangui en de

Afrikaanse Westkust. De studie zal nog het grootste deel van 1968 in beslag nemen.

Eveneens werd deelgenomen aan een aan het einde van het verslagjaar nog niet gereed zijnde studie met betrekking tot het opstellen van een streekontwikkelingsplan in de staat *Trengganu (Maleisië)*, welk onderzoek wordt gefinancierd door de Directie Internationale Technische Hulp van het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Met betrekking tot *Opper-Volta* werd in opdracht van de Verenigde Naties een integrale economische evaluatie uitgevoerd van het in productie brengen van een mangaan-vindplaats

en een kalksteengroeve, tezamen met de verschillende transportmogelijkheden van mangaanerts en cement, en van het ontwikkelingseffect, dat een verbeterde infrastructuur teweeg kan brengen. Door het ter beschikking komen van nieuw cijfermateriaal zullen in 1968 nog enige correcties kunnen worden aangebracht.

Gereed kwam de in opdracht van de EEG uitgevoerde vergelijkende studie van de productie- en distributiekosten van thee van plantages in *Kenia* en *Oeganda* enerzijds en van de plantages, welke in *Roeanda* door het ontwikkelingsfonds van de EEG worden gefinancierd anderzijds. Het rapport

VERENIGING "NEDERLANDSCHE HERVORMDE STICHTINGEN VOOR ZENUW- EN GEESTESZIEKEN"

gevestigd te Amersfoort

UITGIFTE van

nom. f 8.500.000.- 7½ pCt. 30-jarige obligaties 1968
in stukken van f 1000.- en f 500.- nom. aan toonder.

Ondergetekenden berichten, dat zij de inschrijving op bovengenoemde uitgifte openstellen op

woensdag 26 juni 1968

van des voormiddags 9 uur tot des namiddags 3 uur,
tot de koers van 100 pCt.

bij hun kantoren te Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage, Utrecht en Amersfoort, voor zover aldaar gevestigd, op de voorwaarden van het prospectus d.d. 18 juni 1968.

Aflossing geschiedt à pari in 20 jaarlijkse termijnen, waarvan de eerste vervalt op 1 augustus 1979.

Vervroegde gehele of gedeeltelijke aflossing is uitsluitend toegestaan op 1 augustus van elk jaar, voor de eerste maal op 1 augustus 1979, en wel in de jaren 1979 t/m 1983 à 101½%, in de jaren 1984 t/m 1988 à 101% en daarna à 100½%.

Prospectussen en inschrijvingsbiljetten alsmede in beperkte mate exemplaren van de statuten en het jaarverslag over 1967 van de Vereniging „Nederlandse Hervormde Stichtingen voor Zenuw- en Geesteszieken" zijn bij de kantoren van inschrijving verkrijgbaar.

Amsterdam/Utrecht, 18 juni 1968.

**AMSTERDAM-ROTTERDAM BANK N.V.
CREDIET- EN EFFECTENBANK N.V.
INGWERSEN & CO.**

Efficiency

bespoedigt

Uw contacten

met gegadigden

*

Indien

Uw telefoonnummer

in Uw annonce

moet worden

opgenomen,
vermeld dan

tevens het

NETNUMMER

bevat voorts een kritische analyse van de organisatie van de theeplantages in Roenda, alsmede aanbevelingen voor de toekomst.

Some Economic Considerations of the Future Development of the City of Tehran is de titel van het rapport dat door het Instituut, gedeeltelijk in Teheran en gedeeltelijk in Rotterdam, werd geschreven als aanvulling op studies gemaakt door een Amerikaans stedenbouwkundig bureau ten behoeve van het „comprehensive development

plan” van *Teheran*. Het bevat naast algemene aspecten van de Perzische economie en de gebruikelijke ontwikkelingsgegevens over een stad, onder meer hoofdstukken over de toekomstige werkgelegenheidsstructuur en de ontwikkeling van de vraag naar huizen. Een bijzondere moeilijkheid bij de studie vormde de omstandigheid, dat de enorme bevolkingsgroei van Teheran getemperd dient te worden, hetgeen het activeren van economische activiteiten elders in den lande met zich

medebrengt. Het rapport bevat voorts beschouwingen over investeringsprioriteiten, over de financiering van het „comprehensive plan” en aanbevelingen over onmiddellijk te ondernemen activiteiten met betrekking tot de regionale economische politiek en de grondpolitiek.

De onderzoekingen naar de *macro-economische ontwikkelingen* in een aantal westerse landen werden ook dit verslagjaar voortgezet. Voorts werd een

GEMEENTE UTRECHT

Een

ECONOOM

met belangstelling voor gemeentelijk economisch beleid kan worden geplaatst als medewerker op het bureau **Economische Zaken** der secretarie.

Zijn taak zal o.m. omvatten het behandelen van aangelegenheden betreffende de economische ontwikkeling van de gemeente, in het bijzonder op het gebied van het werkgelegenheids- en industrialisatiebeleid.

In aanmerking komt een **doctor(andus)** in de economie; zij met **overheidservaring** genieten de voorkeur. Aan de representatieve kwaliteiten worden hoge eisen gesteld.

Aanstelling kan geschieden afhankelijk van ervaring tot een salarisniveau van ruim 18.800 gulden. Hij die op grond van ervaring kan worden belast met de vervanging van de chef van het bureau, kan worden aangesteld op een salaris tot ruim f 26.600 per jaar.

Daarnaast zijn de gunstige secundaire arbeidsvoorwaarden van de gemeentelijke overheid van toepassing: geen aftrek premie A.O.W./A.W.W. ad f 1596.- per jaar, gunstige ziektekostenverzekering (IZA), enz.

Sollicitaties gaarne voor 1 juli te richten aan Burgemeester en Wethouders, Stadhuisbrug 1 Utrecht.

Abonneert U op

DE ECONOMIST

Tweemaandelijks tijdschrift
onder redactie van

Prof. P. Hennipman,
Prof. A. M. de Jong,
Prof. F. J. de Jong,
Prof. Th. C. M. J. van de Klundert,
Prof. P. B. Kreukniet,
Prof. H. W. Lambers,
Prof. F. W. Rutten,
Prof. J. Tinbergen,
Prof. J. Zijlstra.

★

Erevoorzitter:

Prof. G. M. Verrijn Stuart.

★

Abonnementsprijs f. 36; voor
studenten f. 18.

★

Abonnementen worden aan-
genomen door de boekhandel
en door de uitgevers

DE ERVEN F. BOHN
TE HAARLEM

globale verkenning verricht met betrekking tot de welvaartsverschillen en hun oorzaken tussen de Verenigde Staten, Nederland en enige andere Europese landen. Andere studies betroffen een analyse van het uitgavenpatroon van de Nederlandse consument, het kostenverloop in de komende 25 jaar bij de exploitatie van een bepaald transportmiddel, toegevoegde-waardeproblemen van enkele bedrijfstakken, de kostenstructuur en kostenomvang van groothandelondernemingen in een bepaalde bedrijfskolom, alsmede een vestigingsplaatsonderzoek.

In opdracht van de Centrale Bond van Meubelfabrikanten werd een analyse gemaakt van de problemen, welke zich in de *meubelindustrie* voordoen, alsmede een programma voor een later door genoemde Bond op te dragen structuuronderzoek voor de meubel-

industrie. Aan het einde van het verslagjaar werd begonnen met een studie over de vraag met welke sociale en economische factoren aan de vraagzijde van de *woningmarkt* in een bepaalde agglomeratie van vestiging dient te worden gehouden teneinde een financieel en bouwtechnisch zo doelmatig mogelijk beleid inzake de woningvoorziening te kunnen voeren. Een ander onderzoek, dat aan het einde van het verslagjaar nog onderhanden was, heeft betrekking op de plaatsbepaling van de luchtvaart in het geheel der transportmogelijkheden in ontwikkelingslanden.

In opdracht van drie fabrikantenverenigingen in Twente werd een onderzoek ingesteld naar de *economische structuur van Twente* en de mogelijkheden tot verbetering daarvan.

Deze studie, waarin enerzijds aandacht wordt geschonken aan de bijzondere situatie van het gebied in kwestie en anderzijds, doch ten dele daarmee samenhangend, aan de algemene ontwikkelingen die geleid hebben tot de bestaande economische structuur en de mogelijkheden tot verdere groei die deze structuur in zich bergt, was aan het einde van het verslagjaar bijna gereed.

De Minister van Verkeer en Waterstaat verzocht het Instituut een transportstudie voor Nederland uit te voeren; deze studie zal enige jaren in beslag nemen. Het doel van het onderzoek, dat geschiedt in nauw overleg met een hiervoor door de minister ingestelde werkcommissie is:

a. het ramen van het totale toekomstige vervoersvolume in Nederland (over de weg, per spoor, per binnenschip,

Persil

De Nederlandsche Persil Maatschappij N.V. zoekt voor haar afdeling Organisatie en Administratieve Mechanisatie een

organisatie deskundige

Van hem worden adviezen verwacht ter verbetering van de interne en externe structuur, de communicatie, de taakstelling, werkmethoden en procedures.

Onze voorkeur gaat uit naar hen die het doctoraal examen economie (bedrijfs-economische richting) met goed gevolg hebben afgelegd of met hun accountantsstudie (N.I.v.R.A.) gevorderd zijn tot en met het onderdeel administratieve organisatie.

Ervaring in soortgelijke functie strekt tot aanbeveling. Leeftijd tot 32 jaar.

Geïnteresseerden worden uitgenodigd hun sollicitatie te richten aan

*Nederlandsche Persil Maatschappij N.V.
Chef Personeelszaken
Stadhouderskade 19-20,
Amsterdam-13.*

Voor
reclame

kan men
te veel
en ook
te weinig
uitgeven

De meeste mislukkingen
zijn vaak het
gevolg van het laatste

- door pijpleidingen en — voor zover relevant — door de lucht) voor de jaren 1980, 1990 en 2000;
- b. het tegen deze achtergrond ramen van de totale behoefte aan interlokale hoofdwegen (in het bijzonder lengte, aantal rijstroken enz.) alsmede de behoefte aan spoorlijnen, eveneens voor de jaren 1980, 1990 en 2000, aan de hand van een prognose van de richting en de omvang van de vervoersstromen tussen de verschillende vervoerspolen;
- c. het ramen van de omvang van de voor b. benodigde investeringen.

Rapporten en adviezen werden uitgebracht aan de gemeenten Amersfoort, Amstelveen, Bergh, Doorn, Dordrecht,

Driebergen, Ede, Emmen, Leeuwarden, Roermond en Zeist. Het scala van onderzoeken in de gemeenten omvatte o.m. gemeentelijke structuur- en uitbreidingsplannen, behoefte aan industrieterreinen en aan bedrijfsruimte in geprojecteerde winkelcentra, voorzieningen met betrekking tot bejaarden, de behoefte aan scholen en sportterreinen.

Het gereedgekomen onderzoek van de gemeente *Doorn* bevat de nodige gegevens en prognoses over de welvaartsbronnen, de bevolkingsontwikkeling, de woningvoorzieningen en de overige voorzieningen in deze gemeente. Voor de gemeente *Dordrecht* werd een onderzoek over de toekomstige havenfunctie van deze gemeente verricht.

De gemeente *Ede* ontving een rapport over de investeringsplannen en de investeringscapaciteit van deze gemeente voor de jaren 1967-1971. In dit rapport worden vragen beantwoord ten aanzien van de toekomstige ontwikkeling van Ede en het hiermede verband houdende gemeentelijk beleid, alsmede met betrekking tot voorzieningen van openbaar belang, welke in een gemeente als Ede geacht mogen worden aanwezig te zijn. Voorts is inzicht gegeven in de ruimte, welke deze gemeente heeft bij het aanvaarden van lasten, die uit investeringen voortvloeien. Op basis van een en ander werd in samenwerking met diverse gemeentelijke instanties een investeringsplan opgesteld, dat het stempel

HORRINGA & DE KONING ORGANISATIE - ADVISEURS

zoeken contact met academici in de leeftijd tussen 27 en 36 jaar, die na voltooiing van hun universitaire opleiding enkele jaren in het bedrijfsleven werkzaam zijn geweest, en belangstelling hebben opgevat voor het werk van

organisatie-adviseur

Dit werk vraagt van de beoefenaar een goed analyserend en synthetiserend denkvermogen, vindingrijkheid, kwantitatief inzicht, en het vermogen zich in woord en geschrift helder uit te drukken.

Ons bureau is ontstaan uit de samenvoeging van de bureaus van Dr. D. Horringa te 's-Gravenhage en Drs. C. de Koning te Bilthoven, en beweegt zich in hoofdzaak op het gebied van top management en marketing. Onze relatiekring omvat een dertigtal vooraanstaande Nederlandse ondernemingen en instellingen.

Kandidaten met ervaring in een commercieel of organisatorisch gerichte functie hebben onze voorkeur. Belangstelling voor de maatschappelijke en wetenschappelijke achtergrond van de bedrijfsorganisatie, tot uitdrukking komend in eigen publicaties of activiteiten, stellen wij op prijs.

Wilt U Uw brief met beknopte doch volledige gegevens betreffende opleiding, loopbaan en persoonlijke achtergrond, zo mogelijk vergezeld van een recente pasfoto, richten aan:

HORRINGA & DE KONING ORGANISATIE-ADVISEURS SOESTDIJKSEWEG 29 NOORD BILTHOVEN

draagt van hetgeen door het Instituut van belang voor de gemeentelijke ontwikkeling wordt geacht.

De werkzaamheden voor de gemeente *Leeuwarden* resulteerden o.m. in een rapport, dat een sociaal-economische begeleiding geeft t.b.v. een te houden verkeersonderzoek voor een toekomstig groot-Leeuwarden. In een rapport aan de gemeente *Roermond* werden inzichten verschaft in de omvang van de functies, welke thans en in de toekomst in de binnenstad en in de naaste

omgeving daarvan zullen worden uitgeoefend.

Evenals in vorige jaren omvatten de werkzaamheden van de afdeling *Balanced International Growth* onderzoeken in opdracht van derden en op eigen initiatief. Ook dit jaar werd deel uitgemaakt van de werkgroep bestaande uit enkele Nederlandse universitaire instituten van onderzoek, die op verzoek van de Nederlandse regering een *evaluatie* moet geven van de Neder-

landse overheidshulpverlening aan ontwikkelingslanden. Door de afdeling werden hiervoor met name bijdragen geleverd over de meting van de effectiviteit van kapitaalhelp in het algemeen.

Op verzoek van de Economische Commissie voor Afrika der Verenigde Naties wordt leiding gegeven aan een groep van industriële en andere deskundigen, die een studie moet maken van de lange-termijnvooruitzichten voor *industrialisatie van Noord-Afrika*,

GEMEENTE UTRECHT

In de functie

MEDEWERKER

voor het

MIDDENSTANDS BELEID

op het bureau **Economische Zaken** ter secretarie is plaats voor een academicus, die met behulp van economische research op basis van kennis van statistiek, handelsvormen en -verslaglegging, stimulerend en regulerend kan adviseren en optreden terzake van middenstands vestigingen. De voorkeur gaat uit naar een medewerker die zich vertrouwd gemaakt heeft met stadssanering. Aan representatieve kwaliteiten worden hoge eisen gesteld.

Afhankelijk van opleiding en ervaring kan aanstelling geschieden tot een salarisniveau van ruim 18.800 gulden. Indien de functionaris op grond van opleiding en ervaring de vervanging van de chef wordt opgedragen, kan aanstelling plaatsvinden tot ruim 26.600 gulden per jaar.

Premie A.O.W./A.W.W. ad f 1.596,- is voor rekening van de gemeente.

De gunstige overheidsregelingen als ziektekostenregeling (IZA), waardevast pensioen, verplaatsingskosten, 6% vakantietoelage, enz. zijn van toepassing.

Schriftelijke sollicitaties gaarne voor 1 juli te richten aan Burgemeester en Wethouders, Stadhuisbrug 1, Utrecht.

★ Te bestellen bij Uw boekhandelaar dan wel rechtstreeks bij de uitgever N.V. Koninklijke Nederlandse Boekdrukkerij H. A. M. Roelants te Schiedam.

Efficiency

bespoedigt
Uw contacten
met gegadigden

★

Indien
Uw telefoonnummer
in Uw annonce
moet worden
opgenomen,
vermeld dan
tevens het

NETNUMMER

alsmede van de mogelijkheden van economische samenwerking tussen de landen van dit gebied. Op basis van de rapporten van de deskundigen over afzonderlijke bedrijfstakken en andere aspecten van de industrialisatie zal in de tweede fase van het onderzoek (in 1968 uit te voeren) een geïntegreerde macro-economische analyse van de lange-termijnperspectieven gegeven worden.

Op verzoek van de Economische Commissie voor Azië en het Verre Oosten van de Verenigde Naties te Bangkok werd onderzocht welke mogelijkheden er zijn voor het uitvoeren van

een onderzoek naar de lange-termijn-aspecten van industrialisatie en regionale samenwerking van de kleine Aziatische landen. Medewerking werd ook verleend aan een onderzoek van het Instituut voor Sociale Studiën te Den Haag over de wenselijkheid van aansluiting van de Soedan bij de EEG.

De studie over het *ruimtelijke element in het opstellen van ontwikkelingsplannen*, ondernomen op eigen initiatief en gefinancierd door het Amerikaanse fonds „Resources for the Future” werd afgesloten en zal in 1968 in boekvorm uitgegeven worden. De

studie omvat een reeks van modellen voor de oplossing van vraagstukken van ruimtelijke spreiding van de produktie naar regionen en centra in het kader van een algemeen economisch ontwikkelingsplan.

Een onderzoek werd aangevangen naar de beginselen voor een *optimale wereldarbeidsverdeling*. Dit onderzoek werd mogelijk gemaakt door de mid-delen verbonden aan de Erasmusprijs die in juni 1967 aan Prof. Dr. J. Tinbergen werd toegekend. Het onderzoek omvat een drietal onderdelen waaraan gelijktijdig gewerkt wordt. In de eerste plaats wordt getracht een

Wij zoeken een

ervaren beleggingsdeskundige

voor de functie van

account-manager

op de afdeling Belegging en Vermogensbeheer van het Hoofdkantoor te Amsterdam.

Gezocht wordt een representatieve persoonlijkheid met ruime algemene ontwikkeling, wiens vakkennis zich ook uitstrekt tot de fiscale en vermogensrechtelijke aspecten van het beleggings-terrein.

Hij moet volledig in staat zijn in een team van account-managers zelfstandig een actief beheer te voeren over een aantal hem toevertrouwde grote vermogens en het contact te onderhouden met belangrijke relaties van de bank over hun financiële belangen.

Op de afdeling Belegging en Vermogensbeheer is tevens plaats voor een

assistent account-manager

ter opleiding voor bovengenoemde functie.

Sollicitanten kunnen zich schriftelijk wenden tot mr. A.H.J. Nord, afdeling Personeelzaken, Vijzelstraat 20 te Amsterdam.

Algemene Bank Nederland

Het is
helemaal
geen
wonder

dat het advertentievolume van E.-S.B. zo sterk groeit.

Er zijn namelijk weinig bladen, die zo goed zijn ingevoerd bij de leiding van het Nederlandse bedrijfsleven (en daar nog terdege gelezen worden ook!) als E.-S.B.

Dit is geen loze bewering, maar de keiharde conclusie van het lezerskringrapport, dat door een ter zake kundige op grond van een uitvoerige enquête werd uitgebracht.

Vraagt u het ons eens ter lezing (71 pagina's) en u weet waar u het zoeken moet als u Mijnheer zelf iets te zeggen hebt.

Adm. E.-S.B. - Postbus 42 - Schiedam.

theoretisch model op te stellen dat beschouwd kan worden als de grondslag voor het opstellen van een indicatief wereldplan. Daarnaast wordt aansluiting gezocht bij de bestaande literatuur over internationale handel, met name wat betreft de resultaten van internationale specialisatie. Tenslotte wordt statistisch onderzoek verricht naar de verdeling van arbeid, kapitaal en natuurlijke hulpbronnen naar landen en naar de kostenstructuur van productieprocessen.

Adviezen over planning werden dit jaar uitgebracht aan de planbureaus van Chili, Indonesië, Libië en Turkije.

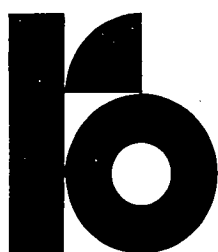
Directeuren N.E.I.

(vervolg van blz. 581)

Gemengd zwemmen (I)

Zo heeft het opmerkelijk reveil in de houding der kerken, dat wij de laatste decennia hebben beleefd, hen eindelijk weer de inspiratoren gemaakt voor het menselijk handelen, ook in georganiseerd verband en in de politiek. Dit rapport behoort in de grote landen door te dringen in alle vezels van het maatschappelijk leven. Het behoort ook andere dan kerkelijke groepen te wekken uit een dommel waarin eenmaal vooruitstrevende groepen zich nog steeds min of meer bevinden. Moge het roeien in deze ene boot vooreerst roeien blijven en geen zwemmen worden; moge de invloed van de roeiers het getij doen keren en de grote stroom van de internationale politiek in de goede richting doen omkeren.

J. T.

de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid

t.b.v. de Directie voor Algemeen Arbeidsvoorzieningsbeleid

consulent vac. nr. 8-4079/0936

voor de arbeidsvoorziening in de bouwnijverheid, die o.m. zal worden belast met de beleidsvorming op het terrein van de arbeidsvoorziening in de bouwnijverheid en introductie en toelichting van beleidsoogmerken en -achtergronden bij uitvoerende functionarissen.

Vereist: voltooide academische opleiding, bij voorkeur economie of bouwkunde.

Standplaats Leidschendam.

Salaris max. f 2457,- per maand.

voor het Ministerie van Economische Zaken

t.b.v. de afdeling Ambacht van het Directoraat-Generaal voor het Midden- en Kleinbedrijf en Toerisme

econoom vac. nr. 8-3981/0936

Taak: het bestuderen en analyseren van structuur en ontwikkeling in het ambacht en de kleine industrie en het adviseren voor het beleid terzake; het onderhouden van contacten met organisaties in het bedrijfsleven.

Standplaats 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 2108,- per maand.

Telefonische inlichtingen worden verstrekt onder nr. 070 - 81 40 11, toestel 2726.

Schriftelijke sollicitaties onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan Bureau Personeelsvoorziening en Bemiddeling van de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantie-uitkering

DIRECTEUR

Voor de **ONDERLINGE VERZEKERING-MAATSCHAPPIJ** van het **DRENTS LANDBOUW-GENOOTSCHAP** zoeken wij een

DIRECTEUR

in verband met de komende pensionering van de huidige Directeur.

In aanmerking komt een academicus, met een voltooide juridische of economische opleiding, die ten minste ongeveer 35 jaar moet zijn, het liefst met ervaring in de Motorvoertuigenverzekering.

De Directeur zal zich, behalve met de algemene leiding van deze snel groeiende verzekering-maatschappij, ook bezig moeten houden met herverzekerings- en beleggingsproblemen.

Sollicitaties met uitvoerige inlichtingen over levensloop en ervaring te richten aan Drs. J. H. Abbas, Directeur van het

**GRONINGER INSTITUUT VOOR TOEGEPASTE
PSYCHOLOGIE EN PSYCHOTECHNIEK**
H.W. Mesdagplein 6 - Groningen
Telefoon 05900 (050) - 36445

Bij een instelling voor

ECONOMISCHE RESEARCH

kunnen worden geplaatst als

WETENSCHAPPELIJK MEDEWERKER

jonge doctorandi in de economie met belangstelling voor wetenschappelijk onderzoek.

Brieven onder No. E.-S.B. 24-1, Postbus 42, Schiedam.

Maak gebruik van de rubriek

„VACATURES”

voor het oproepen van sollicitanten voor leidende functies. Het aantal reacties, dat deze annonces ten gevolge hebben, is doorgaans uitermate bevredigend. Begrijpelijk: omdat er bijna geen grote instelling is, die dit blad niet regelmatig ontvangt en waar het niet circuleert

HOOPT U VERMOGEND TE WORDEN ?

Dan dient u zich wel tijdig vertrouwd te maken met de kunst van het beleggen !

Het populaire weekblad

Beleggers-Belangen

kan u daarbij met zijn even deskundige als betrouwbare voorlichting op dit terrein waardevolle diensten bewijzen.

Studenten-abonnementen per kwartaal f 6,50.

Vraagt gratis proefnummer Adm. „Bel-Bel”, Postbus 42, Schiedam.

Doe uw debiteuren de deur uit

NMB HELLER FACTORING

Kromme Nieuwe Gracht 10, Utrecht telefoon 030-13143

Bij de

SOCIALE VERZEKERINGSBANK te Amsterdam

kan worden geplaatst

een gevorderd ASSISTENT-ACCOUNTANT resp. ADMINISTRATIEF MEDEWERKER

Werkterrein :

plaatsing op afdeling Interne Controle met de speciale taak om verslagen samen te stellen van de besprekingen inzake systeem-vernieuwingen enz. op organisatorisch gebied.

Vereisten :

Leeftijd tot ca. 35 jaar.
Diploma S.P.D., M.B.A. of met succes afgelegde accountants-examens tot en met bedrijfseconomie.

Algemene gegevens :

- Sollicitanten dienen rekening te houden met een geneeskundig en psychologisch onderzoek.
- Aanstelling zal plaatsvinden op een bruto-salaris tussen f 1205,- en f 1577,-, afhankelijk van leeftijd, opleiding en ervaring:
- A.O.W.- en A.W.W.-premie komt voor rekening der Bank.
- Vakantietoelage (6%) volgens Rijksregeling.
- Gunstige vakantieregeling.

Schriftelijke sollicitaties met vermelding van opleiding en ervaring binnen 2 weken te richten aan de afdeling Personeel der Sociale Verzekeringsbank, Apollolaan 15, Amsterdam-Zuid.

Telkens en telkens blijkt ons weer hoezeer de nog steeds snel groeiende lezerskring van onze uitgave

deze wegwijzer, speciaal voor de particuliere belegger, wat inhoud, actualiteit en objectiviteit betreft, waardeert.

Dit heeft vele redenen: het bevat wekelijks :

1e Interessante (hoofd)artikelen, die steeds actuele onderwerpen deskundig behandelen.

2e Een uitvoerig en levendig, bijna dynamisch geschreven beursoverzicht, de stemming goed weergevend.

3e Een chronique scandaleuse, fair en onderhoudend geschreven en uiteraard zonder sensatie.

4e Een leerzame vragenrubriek, adviezen voor velen inhoudend.

5e Gegevens omtrent vele fondsen (ook van incurante) telkens wanneer hieromtrent iets te melden valt.

6e Mededelingen en aankondigingen van de Vereniging Effectenbescherming.

Wij zenden u op uw verzoek gaarne gratis een 2-tal proefnummers ter kennismaking.

Adm. Bel-Bel, Postbus 42, Schiedam.

„E.-S.B.”

onmisbaar voor hem, die zich interesseert in de economische, financiële en sociale problemen van deze tijd

Postadres voor proefnummers en abonnementen (f 36,50 per jaar) :

Weekblad
**Economisch-
Statistische Berichten**

Pieter de Hoochweg 118, Rotterdam 6 — Telefoon (010) 23 80 40
Giro 8408

GEMEENTE NIJMEGEN

Bij de dienst Publieke Werken en Volkshuisvesting wordt gevraagd een

STEDENBOUWKUNDIG ONDERZOEKER

De te benoemen functionaris zal worden belast met het zelfstandig verrichten van onderzoek in de ruimste zin ten behoeve van structuur- en bestemmingsplannen.

Vereist :

doctoraal examen in de Economie of in de Sociale Wetenschappen (keuzevak Planologie) dan wel diploma M.P.O.

Salariëring :

afhankelijk van opleiding en ervaring tussen f 1265,- en f 1776,- per maand exclusief 6 procent vakantietoelage.
De premie A.O.W./A.W.W. komt voor rekening van de gemeente.

Sollicitaties binnen 10 dagen in te zenden aan het Hoofd van de Centrale Afdeling Personeelszaken, Stadhuis, Nijmegen.